

De elect Jan van Nassau

<https://hdl.handle.net/1874/235018>

mm 11709

BR.IN FOL.I,47

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

3145 553 2

S. Muller Fan.

De Elect Jan van Nassa.

Tegenzegel van den elect

De elect Jan van Nassau

e Nederlandsche historiographie is voor den eersten telg van het doorluchtige huis van Nassau, die zich op onzen vaderlandschen bodem gevestigd heeft, bijzonder onvriendelijk geweest.

Beka, de oudste geschiedschrijver die zijne daden beschrijft, noemt hem „virum quasi secularem et simplicem”, — eene qualificatie, door Heda met andere woorden herhaald: „vir in ecclesiastica disciplina minus versatus, simplex nec industrius”. Sedert hebben onze geschiedschrijvers den vorst vrij wel met rust gelaten. Maar in 1854 achtte niemand minder dan I. A. Nijhoff zich geroepen, hem meer naar den voorgrond te brengen. De toon is vrij hard. „Alle schrijvers”, dus laat hij zich uit, „stemmen er in overeen, dat Jan van Nassau een man was van bedorven zeden, volslagen onkundig, ongeschikt voor de behandeling van zaken, vadsig en traag”. Even verder spreekt hij van „den verdwaasden, in zingenot weggezonden bisschop”. Als de vorst krachtig optreedt, heet het, dat hij, „hoe traag anders”, toch niet alles verdragen kon; spreekt hij den ban uit om zijn gezag te handhaven, dan merkt de schrijver op, dat de banvloek, „schoon geslingerd door eene onwaardige hand”, toch indruk maakte. Ik weet niet, wie de schrijvers zijn, op wie Nijhoff het oog heeft; maar het gezag der heeren, geen tijdgenooten van den kerkvorst, kan bezwaarlijk groot genoeg zijn, om zóóveel smaad te rechtvaardigen. — Delprat, die het bestuur van Jan van Nassau eenige jaren later besprak, is zachter in zijn oordeel; van hem krijgt onze kerkvorst echter weder een geheel ander verwijt te hooren: hij heet, op gezag van den abt Trithemius, „vir bellicosus nimium”. En zelfs onze Moll, wien ik niet dan ongaarne iets ten laste zou leggen, oordeelt wel billijker, maar verklaart toch, dat „onder alle bisschoppen van Utrecht er naauwelijks één geweest is, die meer dan Jan van Nassau in onze kerkgeschiedenis eene droevige figuur maakt”. Hij was volgens Moll „de erbarmelijkste financier, dien men zich voorstellen kan”; er is sprake van „'s bisschops schromelijke verwaarloozing

der algemeene belangen van het Sticht", van „zijn wanbestuur en verregaande onachtzaamheid bij de behandeling van gewigtige zaken". „In al zijne bedrijven," dus luidt de conclusie, „scheen hij slechts tot verachtering van den uitwendigen welstand, zoowel van zijne kerk als van zijn wereldlijk gebied, te kunnen bijdragen".

Is er voor dit strenge oordeel goede grond? Ik waag het, dit te betwijfelen. Beka's meening over den prelaat was althans vrij wat gunstiger dan die der lateren. Immers wanneer hij iemand aanduidt als een „vir simplex," dan wil hij daarmee te kennen geven, dat de ongelukkige het slachtoffer werd van slechte raadgevers. En de betiteling van een prelaat als „quasi secularis" beteekent in den mond der schoolsche klerken, die in de middeleeuwen als geschiedschrijvers optraden, niet veel anders dan de verzuchting: als de arme man maar beter gestudeerd had, dan zou het zoo slecht niet met hem zijn afgelopen!

Het verhaal der lotgevallen van Jan van Nassau geeft dan ook geene aanleiding tot eene meer besliste veroordeeling. Wij kennen hem niet. De kroniek van Beka, de eerste die ex professo over het bestuur van den kerkvoogd handelt, wijdt inderdaad aan hem drie folio-bladzijden: niet weinig voor een 13de eeuschen regent! Maar als wij die drie bladzijden lezen, dan vinden wij: het verhaal van een oproer, waarin de bisschop geene rol speelt, — berichten over de veldtochten van Floris V tegen de Westfriezen, — een en ander over Floris' strijd met Vlaanderen, — eene correspondentie tusschen graaf Floris en den pseudo-Frederik II, — notities over een watervloed en over een brand te Utrecht, — en eindelijk het verhaal van 's bisschops afzetting! Al deze berichten worden door de latere chronisten getrouw nageschreven. Summa summarum weten wij dus van het bestuur van bisschop Jan van Nassau nog volstrekt niets.

Gelukkig zijn er echter in den loop der eeuwen ook andere bronnen ontsloten. De oorkonden uit Jan van Nassau's tijd zijn in grooten getale bijeengebracht. En behoorlijk gerangschikt en met elkander in verband gebracht, stellen zij ons, geleid door de spaarzame berichten der chronisten, in staat, om van de regeering van bisschop Jan een duidelijk overzicht te geven. De persoon van den vorst blijft, zooals nagenoeg alle vorsten der 13de eeuw, eene schim; zijne tragische lotgevallen echter kunnen wij met belangstellende deelneming volgen.

Op den 15^{den} Mei 1267 lag bisschop Hendrik van Vianden op zijn sterfbed. Met voldoening kon hij terugzien op zijn 17-jarig bestuur van het bisdom. Hij had de heeren van Amstel en Woerden, lastige onderdanen, verslagen en gevangen naar Utrecht gebracht; den graaf van Gelre, hun bondgenoot, had hij getuchtigd door een welgelukten strooptocht op de Veluwe; uit den toen verkregen buit had hij het sterke slot Vredelant gesticht, dat de Amstels in bedwang moest houden. En ook buiten zijn gebied was hij met succes opgetreden: zijn metropolitaan, den aartsbisschop van Keulen, had hij aan zich verplicht door een gelukkigen slag tegen zijn vijand, den graaf van Gulik ¹⁾. Zoo kon hij met tevreden gerustheid het hoofd nederleggen. Bij zijn testament vermaakte hij zijne stichting, het sterke Vredelant, aan de Utrechtsche kerk ²⁾; de kroniekschrijver verzekert ons uitdrukkelijk, dat ook de andere

¹⁾ Beka, *Chronica*. p. 84—88.

²⁾ Charter van 15 Mei 1267 (arch. Dom).

sloten van het bisdom in goeden staat verkeerden, wel voorzien van het noodige ¹⁾. Den 4^{den} Juni is de bisschop overleden.

Maar de laatste dagen van den kerkvorst ²⁾ zullen stellig verontrust zijn door onheilspellende geruchten. Men verhaalde elkander schrikkelijke zaken: in de lucht waren reusachtige gedaanten gezien, die elkaar bestreden; het volk was vervuld van ontzetting over het booze voortteeken. En inderdaad, in het noordwesten was een storm opgestoken: daar, in het verre Kennemerland, moet het reeds vóór 's bisschops dood tot eene uitbarsting gekomen zijn ³⁾. De Kennemer boeren, berucht als eene „indomita gens”, waren (het was niet voor de eerste maal!) ontevreden over de lasten, die de adellijke bewoners der kasteelen aan het landvolk oplegden; die ontevredenheid groeide aan en strekte zich uit over de gansche streek. De ongetemde Westfriezen sloten zich bij hunne naburen aan, de Waterlanders bleven niet achter: weldra was geheel Noord-Holland in opstand.

Wel gaarne zouden wij iets naders willen vernemen over de motieven, die aldus de lagere klasse op het platteland in verzet brachten tegen hare meerderen; want betrekkelijk zelden spreken de annalen der middeleeuwen van dergelijke agrarische woelingen. Maar helaas! het gelukt ons niet verder te komen dan tot algemeenheden. Wij vernemen, dat de boeren gebeten waren op de „nobiles communitatem aggravantes”; dat zij de kasteelen hoopten

¹⁾ Beka. p. 92.

²⁾ Bij de tijdsbepalingen der volgende gebeurtenissen heb ik de dagteekeningen der oorkonden gereduceerd volgens een vast systeem, gewoonlijk naar den Nieuwjaarsstijl, enkele malen naar den Paaschstijl. Ik kan dit systeem hier niet uiteenzetten, maar alleen verklaren, dat het (zooals, naar ik hoop, uit het vervolg blijken zal) overal, zoover ik zien kan, tot bevredigende uitkomsten heeft geleid. Van den Bergh geeft herhaaldelijk andere dagteekeningen; ik kan dit niet telkens vermelden en verbeteren.

³⁾ De tijdsbepaling van het Kennemer oproer is niet geheel zeker. Beka (Chronica. p. 92) spreekt alleen van „circa haec tempora” (nam. bij de keus van Jan van Nassau); Joh. à Leydis en de Divisie-kroniek noemen bepaald het jaar 1268. Ik meen, dat de tijd bepaald wordt door een charter van 1267, waarin de oudermannen der gilden als leden van het stadsbestuur voorkomen, terwijl dit in een geheel dergelijk stuk van 1266 niet het geval is (zie: Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 19 N. 5). De Hollandsche Beka noemt daarentegen (p. 174, 176) zeer beslist de jaren 1274—1276. Er zijn wel aanwijzingen, die voor deze tijdsbepaling pleiten: den 26 Juli 1274 treden de conjurati van Mijdsrecht en omstreken op (Van den Bergh. II N°. 274) en 16 Augustus sluit Gijsbrecht van Amstel c. s. een verbond met de stad Utrecht (V. d. Bergh. II N°. 276); den 23sten September 1276 belooft de elect Jan, na een strijd met de stad Utrecht, haar in alles bij te staan (Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 32). Dit alles sluit zeer goed met het verhaal van het Kennemer oproer, en het zou wel piquant zijn, indien het bleek, dat Floris V, „der keerlen God”, als twintigjarig jongeling zijne carrière begonnen was door het ondershands begunstigen van een boerenopstand. Maar het is onaannemelijk. Afgezien van het feit, dat het wel al te stout zou zijn geweest, zoo graaf Floris de boeren, die eerlang Haarlem belegeren zouden, had voortgeholpen in het Sticht, zijn er afdoende bezwaren. Reeds voordat Gijsbrecht van Amstel een verbond sluit met de stad Utrecht (16 Augustus), blijken de raad van Utrecht en de gemeenten van Muiden, Amstel c. a. het eens (26 Juli); bij het Kennemer oproer was eerst het verbond met Amstel het sein tot het aftreden van den aristocratischen raad. Als bondgenoot van Amstel treedt op de heer van Abcoude, terwijl in het Kennemer oproer de heer van Amstel integendeel het slot Abcoude verwoest. Nog meer: de heer van Abcoude heet in 1274 Zweder (vermeld 1268—1287), terwijl de eigenaar van het verwoeste slot Gijsbrecht heet, zooals heer Zweder opvolger (vermeld 1292—1299) heette en zooals dus denkelijk ook zijn voorganger geheeten heeft. Dit alles wijst dus op den tijd vóór 1268 als datum van het Kennemer oproer. En dit doet ook de vermelding van het definitieve dempen van het oproer door Nicolaas van Cats, „Florentii juvenis Hollandie domicelli tutelam adhuc habens,” terwijl Floris V, geboren in 1254, tot 1264 onder voogdij van den Gelderschen graaf, reeds in 1266 zelf oorkonden uitvaardigt, en dus in 1276 bezwaarlijk geacht kan worden nog onder voogdij te staan.

te vernielen en alle edelen te verdrijven. Er is verder sprake van een weidsch plan, om het geheele Utrechtsche bisdom te vervormen tot eene „vulgaris communitas”, eene sociale republiek, waarin de goederen der edelen onder de armen verdeeld zouden worden. Blijkbaar was het de oude geschiedenis: de edelen zijn begonnen de boeren „petitionibus aggredi”,

Zegel van Gijsbrecht van Amstel

zooals het elders heet: zij hebben hun allerlei onverplichte lasten opgelegd. Nu komt er reactie: het getergde volk gaat over tot uitersten. Zooveel is duidelijk; maar de bijzonderheden ontgaan ons. Een latere kroniekschrijver doet ons in heftige bewoordingen een verhaal van de misdrijven der onderdrukkers; hij weet te vertellen van een plan, om niet alleen de edelen, maar ook de prelaten en alle klerken en monniken te vermoorden; alleen de bedelmonniken, die geene schatting van de armen heffen, en enkele parochie-priesters, die de sacramenten moeten bedienen, zouden bij dien algemeenen moord gespaard worden ¹⁾. Deze bijzonderheden zijn echter weinig geloofwaardig: de bedelorden althans waren in 1267 in Nederland nog wel niet talrijk genoeg, om plaats te nemen in een programma van sociale hervormingen.

Maar al ontgaat ons de bedoeling der op touw gezette sociale revolutie, duidelijk is het althans, dat zij het gemunt had op den plattelandsadel ²⁾. Het oproerige landvolk belegerde de sloten der Kennemer edelen, nam er verscheidene in en sloopte ze zonder mededoogen; de bewoners vluchtten en zochten eene toevlucht achter de sterke wallen van Haarlem, de Kennemer hoofdstad. Toen barstte de opstand uit naar buiten, allereerst naar het aangrenzende Amstelland. De heer van Amstel, de bekende Gijsbrecht, wordt ons door de kroniekschrijvers afgeschilderd als een eenvoudig man („vir simplex”); maar zijn gedrag tegenover de revolutionairen, die zijn slot belaagden, getuigt anders en spreekt van welberaden overleg. Naar het schijnt, was heer Gijsbrecht trouwens van ouds met het landvolk op beteren voet dan zijne standgenooten: de kroniekschrijver, die verhaalt van de stichting van Vredelant door bisschop Hendrik, verzekert althans, dat het slot evenzeer bestemd was, om de boeren in bedwang te houden als om de Amstels te keeren ³⁾. Dat kwam heer Gijsbrecht nu te stade: toen hij het oproerige landvolk zag naderen, begreep hij onmiddellijk, dat hij van het geval kon partij trekken om zijne eigene partij te spelen. Hij wist den leiders te beduiden, dat het geraten was met hem samen te spannen: de woeste bende, verheugd dat zij een ervaren hoofd had, stelde zich onder zijne leiding.

Onmiddellijk wierp heer Gijsbrecht zich toen op het sticht Utrecht. Allereerst gold het Vredelant, de sterkte die Amstel bedwingen moest. Maar het fort, nog nieuw en sterk bezet, bood weerstand aan den aanval. Toen werd eene andere onderneming gewaagd: de bende

¹⁾ Trithemius, *Chronicon Hirsaugiense*. II p. 13, 14 (op het jaar 1268).

²⁾ Zie het verhaal van het oproer bij: Beka, *Chronica*. p. 92, 93.

³⁾ Beka, *Chronica*. p. 85.

wendde zich naar Utrecht. Onvoorziens werd de stad ingesloten, en de verbaasde wachters op de wallen zagen met ontsteltenis de talloze benden van ruwe, vreemde mannen; het gerucht liep, dat de Tartaren waren gekomen om Utrecht in te nemen. Maar het beleg had een onverwacht verloop. Ook binnen de muren der stad was het niet rustig: ook daar vond men „nobiles communitatem aggravantes”, en de hoorige handwerkers waren weinig minder ontevreden dan de Kennemer boeren. Spoedig werd men het dus eens: in de stad barstte een oproer uit, de leden der stedelijke aristocratie werden overmand en uit de stad verdreven.

Het was eene formeele revolutie. De inrichting van het stedelijk bestuur werd geheel veranderd: terwijl eene stadskeur van 21 Augustus 1266, naast den schout, de schepenen en de raden, ook de gemeente („universitas civitatis”) noemt, die zeker wel (hier, evenals overal elders) zal bestaan hebben uit een engen gesloten kring van aristocratische familiën, vinden wij in eene nieuwe redactie derzelfde keur van 23 Juni 1267 op de plaats dier gemeente de oudermannen der gilden vermeld ¹⁾. Reeds drie weken na bisschop Hendriks dood was dus de opstand meester in de hoofdstad en hadden de handwerkslieden (ongehoord feit in zoo vroegen tijd!) zich een aandeel veroverd aan het bestuur der stad; de kroniekschrijver verzekert, dat ook het personeel van de schepenbank en van den raad uit de handwerkslieden verkozen werd. Zoo schitterend succes deed de beweging natuurlijk in kracht winnen: ook het naburige Amersfoort, dat pas van bisschop Hendrik stadrechten verkregen had, trad toe tot den opstand. Geheel Eemland volgde het voorbeeld; de sloten der heeren van Abcoude, Rysenburg en Vianen, vijanden der Amstels, werden genomen en gesloopt. Blijkbaar was het geheele Nedersticht in de handen der opstandelingen.

De schrik voor de veldwinnende revolutie schijnt aanvankelijk de bedreigde hogere klassen weerloos te hebben gemaakt. Maar eindelijk kwam er toch verzet; graaf Otto van Gelre, nog onlangs de bondgenoot van den heer van Amstel, kwam, nu zijn vriend partij koos voor de democratie, te velde om de omwenteling op zijne grenzen te keeren. Hij trok het bisdom binnen en bracht het tot Zeist; maar daar, in het gezicht van den zooveel talrijker vijand, achtte hij het raadzaam geen slag te wagen en naar de Veluwe terug te gaan. Zoo bleef de revolutie meester in het land. Maar, zooals het gaat met volksoploopen, plotseling kwam er eene kentering, en de beweging verloor aan kracht. Het was oogsttijd; de boeren begrepen dat zij thuis noodig waren, en het Sticht werd weder vrij. Eerst werd Haarlem, de sterkte der gevluchte edelen, nog omsingeld; maar toen Jan Persijn in den rug der boeren een paar Kennemer dorpen in brand stak, snelden zij in troepen weg; de Haarlemmers deden een uitval en richtten eene geduchte slachting aan in het leger hunner belagers. De beweging verliep. Maar nog in 1274 trad naast de stad Utrecht ook het landvolk van Muiden, Amstel, Mijdrecht en Loenen zelfstandig op ²⁾. Ook in 1277 had heer Jan Persijn weder veel te stellen met de Waterlandsche boeren, die zich met geweld tegen hem hadden verzet ³⁾. En zelfs in 1324 schilderde Wilhelmus Procurator de Kennemers nog af als eene „gens nobilibus infestissima” ⁴⁾.

¹⁾ Rechtsbronnen v. Utrecht. Inl. p. 19 n°. 5.

²⁾ Van den Bergh. II N°. 274.

³⁾ Van den Bergh. II N°. 339.

⁴⁾ Wilh. Procurator. p. 154.

Met het vertrek der oproerige Noordhollandsche boeren waren de veranderingen, door hun optreden in het Sticht te weeggebracht, echter nog niet opgeheven: bepaaldelijk te Utrecht handhaafden de gilden zich in het bewind. De graaf van Gelre, die spoedig terugkeerde en (29 Augustus) het beleg voor de stad sloeg, gaf dit reeds na vier dagen weder op en vergevoegde zich met de verwoesting van Amersfoort; toen verliet hij het Sticht weder. Aldus zeker voor een overval van buiten, bleef de hoofdstad in de macht der democratie, en wij bekomen den indruk, dat de revolutie ook de overhand behield in het geheele Nedersticht ¹⁾. Twee geheele jaren duurde deze toestand: eerst in den vroegen morgen van den 10^{den} September 1269 gelukte het heer Zweder van Bosinchem de stad Utrecht, die het centrum van het verzet schijnt geweest te zijn, te verrassen; de hoofden der handwerkslieden werden verbannen en de oude burgemeesters en schepenen teruggeroepen. Maar nog was de kracht der revolutie niet gebroken voor goed; in het geheim keerden de bannelingen terug, en woelingen en oproeren verscheurden opnieuw de stad. Eindelijk nam de andere nabuur van het Sticht, het machtiger Holland, de taak op zich, om de sociale woelingen, die een gevaar bleken voor de geheele omgeving, voor goed te bedwingen. Heer Nicolaas van Cats, voogd van den jongen graaf, wist zich met 500 gewapenden den toegang binnen Utrecht te verschaffen en hield, midden in de stad op den rechterstoel gezeten, een strafgericht, waarvan nog eene halve eeuw later de indruk niet vergeten was. De democratische inrichting van het stadsbestuur werd afgeschaft; men verhaalt, dat niet minder dan 1400 personen als ballingen de stad verlieten.

Midden in den Kennemer opstand was het nieuwe hoofd van het Sticht, de elect Jan van Nassau, in zijn bisdom aangekomen. Evenmin als aan de democraten kan zijne benoeming aangenaam geweest zijn aan hunne tegenstanders, de vroeger heerschende partij in het Sticht. Want uit alles blijkt, dat zijne keuze was uitgegaan van de oppositie tegen het beheer van den vorigen kerkvorst, die zoo hoog gewaardeerd was.

Toen bisschop Otto van Holland in 1249 overleden was, had de paus zich gehaast, om aan de Utrechtsche kapittelen, die van ouds als kiescollege fungeerden, eene waarschuwing te doen toekomen, dat zij het niet wagen zouden zonder zijn goedvinden een nieuwen bisschop te kiezen; hij had zelfs gedreigd, dat hij eene anders gedane keuze niet zou erkennen. En toen de kapittelen, zich niet storende aan het pauselijk bevel, Gosewin van Randerode hadden benoemd, had de paus zijne bedreiging vervuld en Hendrik van Vianden als tegenbisschop aangewezen. Na korten strijd had de pauselijke kandidaat gezegevierd en de elect Gosewin zich moeten terrugtrekken ²⁾. Het geringe succes van hun optreden was zeker niet geschikt, om de vijf kapittelen te prikkelen tot eene herhaling. Maar toch gaven zij het niet op: na den dood van bisschop Hendrik beproefden zij op nieuw hun geluk. Blijkbaar hebben zij den paus de gelegenheid niet gelaten, om hen ook thans weder te waarschuwen: onmiddellijk na bisschop Hendriks dood kwamen zij samen en met buitengewonen spoed verkozen zij een nieuw hoofd van het Sticht.

¹⁾ Beka, *Chronica*. p. 93. (De elect vlucht naar Deventer).

²⁾ Zie over dit geval: Pijnacker Hordijk, *De elect Gozewijn van Utrecht*, in: *Bijdr. v. vaderl. geschiedenis*. 3de R. X p. 185 vlg. Vgl. Aldinger, *Die Neubesetzung der deutschen Bistümer unter Papst Innocenz IV.* p. 118, 139.

Dat was de eerste tegenstelling met bisschop Hendrik, die 's pausen kandidaat voor het bisdom was geweest. Maar er was meer. Van ouds was er tusschen de beide machtige naburen van het sticht, de graven van Holland en Gelre, zekere rivaliteit geweest, wiens invloed den doorslag zou geven bij het bezetten van den bisschopszetel. Gewoonlijk slaagde Holland, en ook bisschop Hendrik was gekozen met instemming van koning Willem van Holland, met wien hij in de beste verstandhouding had geleefd. Maar ditmaal, terwijl de jeugdige Floris V nog onder voogdij stond van den Gelderschen graaf zelf, wist deze den prijs voor zich te winnen: blijkbaar was de gekozene, bloedverwant van graaf Otto, diens kandidaat. Ook andere invloeden waren ten dezen in het spel. Wij weten, dat bisschop Hendrik op het laatst van zijn leven ten gunste van den aartsbisschop van Keulen had ingegrepen in een hooggaanden twist tusschen dezen en den graaf van Gulik met den graaf van Gelre en andere vorstjes uit de buurt, over eenige door den aartsbisschop ingevoerde onrechtmatige tollē¹⁾. Deze veete, waarin bisschop Hendrik voor zijn metropolitaan een succes had behaald, was nog altijd onbeslist, en den verbondenēn scheen het nu een goede zet, indien het hun gelukte den openstaanden Utrechtschen zetel te winnen voor een der hunnen. De keus viel op Jan van Nassau, telg van een geslacht, dat nu en dan actief deelnam aan de veeten in die streek, en broeder van dien Otto en dien Walram, naar wie de beide liniēn van het Nassausche gravengeslacht genoemd zijn. De jeugdige²⁾ vorst bevond zich in het leger³⁾, waarschijnlijk wel met de andere Nassausche graven. Hij was geen priester⁴⁾, denkeliēk zelfs niet opgeleid voor den geesteliēken stand⁵⁾. Maar dat scheen geen bezwaar: hij was een volle neef van den graaf van Gelre⁶⁾, en zijne zuster Jutte was gehuwd met den heer van Cuyk⁷⁾, die eene groote rol speelde in de zaken van het bisdom.

Het gelukte den bondgenooten, om de Utrechtsche kapittelen te winnen voor hunnen kandidaat, die zonder bezwaar gekozen werd. Aanstands maakte hij zich op naar zijn nieuw bisdom: reeds bij den mislukten tocht van den graaf van Gelre naar Zeist was hij tegenwoordig; later bevond hij zich ook in het Geldersche leger, dat Amersfoort innam⁸⁾. Toen, na den terugtocht der Gelderschen, achtte hij zich in het oproerige land niet meer veilig en week naar het Oversticht, waar hij zich vestigde te Deventer.

Den bondgenooten in het Guliksche ging het onderwijl zeer voor den wind. Nog vóór het vertrek van den jongen elect (wellicht zelfs reeds vóór zijne keuze) was het den verbondenēn gelukt in een gevecht, waarbij Jan van Nassau zelf tegenwoordig was, den aartsbisschop

¹⁾ Beka, Chronica. p. 88. Vgl. Ennen, Gesch. d. Stadt Cöln. II p. 187.

²⁾ Zoo verzekert de paus 25 Januari 1290 (Brom, Bullarium. I n°. 376).

³⁾ Zie de pauseliēke bul van 1290 (Brom, Bullarium. I n°. 376): „quem comes in Johannis presentia ceperat”.

⁴⁾ Zie de boven aangehaalde bul van 1290.

⁵⁾ „Cum nec donum sciencie competentis tunc illi suppeteret”, zegt de paus (Brom, Bullarium. I n°. 376).

⁶⁾ Hij was een der tien kinderen van Hendrik van Nassau en Mechtelt van Gelre (Sloet, Oorkb. II p. 896. Vgl. Hofman in: Jaarb. v. Alb. Thym. 1898 p. 97 noot 2).

⁷⁾ De elect noemt heer Jan van Cuyk: „sororius noster” (ch. v. 14 Juli 1285, bij V. d. Bergh. II n°. 555); heer Jan en zijn zoon noemen den elect „onsen zwagher ende onsen oem” (ch. v. 31 Maart 1290, bij V. d. Bergh. II n°. 769).

⁸⁾ Beka, Chronica. p. 93. In de oorkonden wordt hij het eerst vermeld op 13 Mei 1268.

van Keulen krijgsgevangen te maken ¹⁾. Dat was een buitengewoon succes, van belang ook voor den nieuwen Utrechtschen elect. Want langdurige gevangenschap maakte den Keulschen kerkvorst toegevend: in den zoen, die ten slotte bij zijne vrijlating, in 1271, getroffen werd ²⁾, kon als eene der bepalingen, die men den gevangene opgelegd had, ook het beding opgenomen worden, dat de aartsbisschop de keus van den jongen Nassauer zou confirmeeren ³⁾.

Zoo werd de positie van het nieuwe hoofd van het Sticht althans geregulariseerd, al onthield de paus daaraan nog zijne bekrachtiging. Maar de jonge vorst heeft dit denkelijk niet afgewacht: reeds twee jaren vroeger (1269), na de verrassing van Utrecht door Zweder van Bosinchem, die steeds onder de volgelingen van den elect genoemd wordt en die later als zijn maarschalk optrad, zal Jan van Nassau stellig naar de hoofdstad van zijn sticht gekomen zijn en het bestuur aanvaard hebben.

De eerste tijd van dat bestuur verliep rustig: in de vijf jaren na het bedwingen van den opstand vernemen wij niet van moeielijkheden en kon de jonge elect zich wijden aan de bevordering der belangen van zijn nieuw vaderland. Wat hij in dien tijd verricht heeft? Wij kunnen het niet goed beoordeelen; want niet vele berichten zijn ons overgeleverd. Met de geestelijke zaken kan de vorst zich niet veel ingelaten hebben. Wel deed hij zich spoedig na zijne aankomst tot priester wijden ⁴⁾; maar aan zijne wijding tot bisschop viel niet te denken, zoolang de paus niet had toegegeven. Paus Clemens IV overleed in 1268, en de nieuwe pausen hebben zich, zoover wij weten, bepaald tot een passief verzet. Maar toch kon Jan van Nassau niet optreden als geestelijk hoofd van het sticht ⁵⁾: naast hem zien wij achtereenvolgens twee wijbisschoppen fungeeren, die de kerkwijdingen verrichtten ⁶⁾. Veel beteekende dit trouwens niet: ook gewijde prelaten lieten de zorg voor dergelijke kleinigheden niet ongaarne over aan titulair-bisschoppen. Maar ernstiger is het, dat wij naast den elect ook een provisor in spiritualibus ontmoeten ⁷⁾, zooals op pauselijk gezag ook naast Gosewin van Randenrode had gefungeerd ⁸⁾: denkelijk dus een persoon, wiens werkkring het geestelijk gezag van den kerkvorst beperkte.

Iets meer weten wij van het wereldlijke beheer van onzen elect. Hij verleende stadrecht aan Genemuiden ⁹⁾ en marktrecht aan Goor ¹⁰⁾. Aan Zwolle en Utrecht maakte hij het mogelijk

¹⁾ Zie het verhaal in de pauselijke bul van 25 Januari 1290. (Brom, Bullarium. I n°. 376). Vgl. Emo en Menko's Kronyken. p. 223.

²⁾ Ennen, Gesch. d. Stadt Cöln. II p. 205. — Lacomblet, Urkundenb. f. Gesch. des Niederrheins. II n°. 618, 624, 630.

³⁾ Zie de boven aangehaalde bul van 1290.

⁴⁾ Zie de boven aangehaalde bul van 1290.

⁵⁾ De paus verzekert trouwens, dat de elect de mis bediend en zich als geestelijk hoofd van het Sticht gedragen heeft (zie de aangehaalde bul van 1290).

⁶⁾ Ch. v. 30 Dec. 1276: wijbisschop Petrus (Arch. D. Orde. II n°. 600). — Ch. v. 29 Sept. 1284, 25 Maart 1286: wijbisschop Hendrik van Pommeren (Reg. v. h. St. Odulfskl. R. arch. Friesland. — HS. Booth, B 62. R. arch. Utrecht).

⁷⁾ Ch. v. 17 Juni 1271 (V. d. Bergh. II n°. 214): Emondus, bisschop van Curium (niet dezelfde dus, als de onder den elect Gosewin fungeerende provisor Theodericus, bisschop van Wirland).

⁸⁾ Pijnacker Hordijk. I. c. p. 200.

⁹⁾ Ch. v. 14 Jan. 1275 (Racer. VI p. 54).

¹⁰⁾ Ch. v. 23 Juli 1283 (Racer. V 288).

wegen aan te leggen, door eene vergunning tot tolheffing ¹⁾ en door het verleenen van tolvrijdom ²⁾. Aan Zwolle en Kampen schonk hij privilegiën ³⁾.

Ook de opkomst van steden in het gebied van bevriende edelen bevorderde hij krachtig: aan Vianen, dat onder zijn bestuur stadrecht verkreeg van Hubert van Bosinchem, schonk hij het recht om twee jaarmarkten te houden ⁴⁾. En herhaaldelijk gaf hij duidelijke bewijzen van zijne neiging, om de opkomst van Schoonhoven te bevorderen, dat in 1281 door Nicolaas van Cats werd gesticht ⁵⁾.

Zullen wij om al deze sprekende feiten Jan van Nassau verheerlijken als een bevorderaar van de opkomst der steden in het Sticht? Zullen wij verklaren, dat hij met wijzen politieken blik er naar trachtte, zich in zijne moeilijkheden steun te verwerven bij den opkomenden burgerstand? Ik durf het niet te wagen. Het was de tijd van de opkomst der steden, en de opgesomde bewijzen van 's elects begunstiging van deze beweging zijn voor een tijdperk van 23 jaren niet talrijk genoeg, om ons oordeel te vestigen over de richting zijner politiek. Het marktprivilegie van Vianen kan te danken geweest zijn aan den invloed van zijnen heer, 's bisschops maarschalk Zweder van Bosinchem. En wie zal zeggen, of ook niet de begeerte om den machtigen Nicolaas van Cats te gerieven, meer aandeel heeft gehad aan de begunstiging van Schoonhoven dan voorliefde voor de burgerij der jonge stad?

Driemaal zien wij den elect bezig, om te bemiddelen in een strijd van het landvolk met zijne heeren. Het gelukte hem, een eind te maken aan het verzet der Waterlanders tegen hunnen heer Jan Persijn ⁶⁾; later was hij het, die den vrede tusschen graaf Floris en de Westfriezen tot stand bracht ⁷⁾. En als arbiter deed hij uitspraak over de rechten van de hoorigen der abdis van Essen in het Oversticht ⁸⁾. Geven ons deze bemoeiingen van Jan van Nassau dan recht, hem te verheerlijken als den paladijn der verdrukte boeren? Alweder, ik durf het niet te beweren. Want het moet erkend worden, dat de positie dezer boeren na de bemiddeling van den elect niet zeer gunstig was, — al blijft het natuurlijk mogelijk, dat de tusschenkomst van hun geestelijk opperhoofd het ongelukkige landvolk bewaard heeft voor nòg erger.

Maar ééne bemoeiing van Jan van Nassau kan niet anders dan gunstig getuigen voor zijn verlichten zin: de afschaffing van het droit d'aubaine. Den 15^{den} Juni 1273 verklaarde de elect, dat alle personen, die, uit het buitenland komende, zich in het Sticht vestigden, vrij zouden zijn van den op hen rustenden last, dat hunne geheele nalatenschap, met uitsluiting van hunne kinderen of ouders, aan de bisschoppen als landsheeren zou vervallen: voortaan zouden ook buitenlandsche erfgenamen die nalatenschappen in vrijheid mogen opeischen ⁹⁾.

¹⁾ Ch. v. 8 Juli 1276 (Bijdr. v. Ov. VI p. 116).

²⁾ Ch. v. 20 Juni 1290 (Stadsarch. v. Utrecht).

³⁾ Ch. v. 10 Aug. 1283 (Van Hattum, Zwolle. II p. 150) en 7 Juni 1284 (Reg. Kampen. n°. 2*).

⁴⁾ Ch. v. 2 Dec. 1271 (HS. coll. Booth, B. 15. R. arch. Utrecht).

⁵⁾ Ch. v. 25 Jan., 22 Aug., 29 Oct. 1281 (V. d. Bergh. II n°. 415, 430, 436).

⁶⁾ Ch. v. 3 Juli 1277 (V. d. Bergh. II n°. 339).

⁷⁾ Ch. v. 6 Maart, 7 April, 1 Mei 1289 (V. d. Bergh. II n°. 655, 656, 671). Op deze zaak heeft ook betrekking de door Beka (Chronica. p. 94) medegedeelde brief van den pseudo-Frederik II aan den elect, waarop met het bekende rijmpje zou geantwoord zijn.

⁸⁾ Ch. v. 1 Juni 1288 (Liber catenatus v. Essen. Arch. Münsterkirche te Essen).

⁹⁾ Ch. v. 15 Juli 1273 (Stadsarch. Utrecht).

Een maatregel van het hoogste belang, getuigende van de verstandige en liberale politiek van den vorst, die den bloei van zijn land, met name van de opkomende stad Utrecht (die de oorkonde mede bezegelde en in haar archief bewaarde) wenschte te bevorderen door een maatregel, die andere vorsten eerst eeuwen later aandurfdën. En het is alsof wij den nagalm van de klachten der Kennemer boeren, die zóó nadrukkelijk voor hunne rechten waren opgekomen, nog hooren in den schoonen aanhef van het stuk, vreemd klinkend in eene akte uit de 13de eeuw. „Aangezien onze Verlosser, de redder van alle schepselen, genadig het vleesch van het menschelijk geslacht heeft willen aannemen, om aan het menschdom, na het slaken van de banden zijner slavernij, zijne oorspronkelijke vrijheid weer te geven, daarom is het een heilzame maatregel, aan de menschen, die de natuur in den beginne vrij geschapen heeft en die het volkenrecht aan het juk der dienstbaarheid heeft onderworpen, als eene weldaad van hunne heeren en vrijlaters de vrijheid terug te geven, waarin zij geboren waren. Zoo verklaren wij dan na rijp beraad, om eene pieuse daad te verrichten en bewogen over het misbruik, dat met verkrachting van het natuurrecht door eene slechte gewoonte is ingevoerd, op advies van onze kapittelen en dienstlieden alle menschen en hunne nakomelingschap, die uit verschillende oorden der wereld zich in het sticht Utrecht vestigen, van nu voortaan vrij en ontslagen van het juk der dienstbaarheid, waaronder zij gebukt gingen” ¹⁾).

Ziedaar alles, wat ik kan mededeelen over het beheer van onzen elect. Niet veel is het, niet genoeg misschien om een gunstig oordeel over hem te wettigen. Maar stellig ook niet voldoende, om aanleiding te geven tot het afkeurende vonnis, dat de kroniekschrijvers over hem vellen. Over het algemeen weten wij niet veel van de administratieve maatregelen van de landvorsten der 13de eeuw, — veel minder nog van de motieven, waardoor zij zich bij hunne regeeringsdaden lieten leiden: de annalisten hadden weinig oog voor het te boek stellen van dergelijke zaken. Zoo ons dus niet veel is overgeleverd over het bestuur van

onzen elect, het is niet minder dan wij vernemen van zijne voorgangers en zijne tijdgenooten. Moeielijk is dus het oordeel. En als wij oordeelen over het beleid van heer Jan, dan past het rekening te houden met de exceptioneele omstandigheden, waarin hij zich bevond. Want inderdaad heeft hij te kampen gehad met meer moeielijkheden en met grooter bezwaren dan één andere Utrechtsche bisschop.

Zegel van Herman van Woerden

Wij zagen reeds, dat Jan van Nassau's niet geheel regelmatige verkiezing en de houding der pausen tegenover hem een eerste bezwaar leverden, dat zijne positie verzwakken moest. Eene tweede, grootere moeielijkheid was gelegen in zijne verhouding tot zijne onderdanen. Het gevaarlijkst waren de heeren van Amstel en Woerden. Beiden waren

gevestigd op sterke kasteelen aan de westelijke grenzen van het Sticht, de middelpunten van uitgestrekte territoiren. Het slot te Woerden was door bisschop Godfried van Renen (1156—1178)

¹⁾ Vgl. daarmede het veel beperkter privilege voor de stad Oldenzaal, door bisschop Otto verleend en door bisschop Jan van Sierck in 1296 (Maart 21. Bened. abb.) bevestigd, bij: Racer, Overijss. gedenkst. V 216.

gesticht ¹⁾ als grensvesting tegen Holland; de bisschoppen hadden het aan een hunner dienstmannen als kastelein in bewaring gegeven. Maar, zooals het dikwijls ging in die tijden, de bediening was erfelijk geworden; de familie had zich vastgezet op het sterke slot, had grondbezit verworven in de buurt. Langzamerhand was een geheel domein ontstaan, waarvan het slot te Woerden de kern en de bisschoppelijke dienstman de heer was geworden. Eenigszins anders, maar toch analoog, was de positie der heeren van Amstel, bisschoppelijke dienstmannen, die als „villici” der bisschoppen het opzicht hadden over de goederen en hoorigen van het Sticht aan den Amstel ²⁾ en die daar in den loop der tijden, op de plaats waar nu Amsterdam ligt, een eigen slot hadden gesticht.

Meer en meer waren de beide heeren, Stichtsche edelen en veel te Utrecht verkeerende, invloedrijk geworden in de zaken van het bisdom, moeilijke onderdanen voor de bisschoppen. Maar bepaald gevaarlijk werden zij door hun bondgenootschap met de bureu van het Sticht, met Gelder, met Holland vooral. Met genoegen zagen de Hollandsche graven de toenadering der invloedrijke edelen. Gaarne ontvingen zij hen aan hun hof; wij vernemen, dat de beide heeren steeds het voorrecht hadden aan 's graven eigen tafel aan te zitten, wanneer zij zich vertoonden in de nieuwe zaal van het paleis te 's-Gravenhage, waar het overige hofgezin zich met lagere plaatsen moest vergenoegen. Men gevoelt, hoezeer zulk een machtige steun de positie der Stichtsche onderdanen moest versterken, moest gevaarlijk maken voor hunnen heer ³⁾.

En naast deze twee feodale machten rees juist in de dagen van den elect Jan een derde, die in vervolg van tijd niet minder gevaarlijk zou blijken. De stad Utrecht, in den loop der eeuwen langzamerhand ontstaan buiten de muren van den bisschoppelijken burg Trecht, had reeds in 1122, toen zij door den Rijnhandel scheen te zullen opbloeien, twee keizerlijke privilegiën ontvangen. Wel was de bloei van den handel gestuit door het verlanden van den Rijnarm; maar de bisschoppelijke ministerialen, die een groot deel der hoogere standen in de stad vormden, waren toch reeds sedert de 12de eeuw ⁴⁾ lastige onderdanen voor de bisschoppen geweest. En tegenover bisschop Hendrik van Vianden had de stad zich reeds zóó onafhankelijk gevoeld, dat zij hem (in 1250) de erkenning had kunnen afdwingen, dat zij haren heer geen krijgsdienst verschuldigd was buiten hare eigene muren ⁵⁾. Veel hulp kon dus de kerkvorst zich van deze onderdanen niet meer beloven! Nog stouter trad de stad op tegenover bisschop Hendriks opvolger: toen begon de worsteling met haren heer, die twee en eene halve eeuw duren zou en die de verhouding tusschen beiden al dien tijd verbitterd heeft, — de strijd over de bisschoppelijke rechten in de stad, die de burgerij, op het voorbeeld der andere Deutsche bisschopssteden, voor zich trachtte te veroveren.

¹⁾ Bijdr. en meded. Hist. Gen. XI p. 493.

²⁾ Van Spaen, Hist. d. heeren v. Amstel. p. 7.

³⁾ Deze feiten waren de sterkst sprekende, niet de eenige, die zich gedurende het bestuur van Jan van Nassau voordeden. Hubert van Bosinchem, de zoon van den maarschalk en de vertrouwde van den elect, stichtte het slot Culenborch, en droeg het daarna in leen op aan den Gelderschen graaf (ch. v. 4 Juli, 21 Nov. 1281. Rijksarch. Gelderland en Alg. rijksarchief). Evenzoo werd het nieuwe slot te Amerongen door Hendrik en Diederik Borre in leen opgedragen aan den graaf van Holland (ch. v. 13 Juli 1286. Reg. IV Aelbr. fol. 179 vs. Alg. rijksarchief).

⁴⁾ Beka, Chronica. p. 52.

⁵⁾ Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 32.

Ook de geestelijkheid der vijf kapittelen, oorspronkelijk de steun en de raadgevers der bisschoppen, bewandelde denzelfden weg. Juist in dezen tijd vernemen wij voor het eerst van de provisoren der vijf kapittelen, — eene instelling, die niet lang bestaan heeft, doch die bestemd was om door eigene krachtsinspanning de rechten der kapittelen te handhaven, denkelyk ook om eene vaste organisatie te stichten, een band te knopen tusschen de verschillende corporaties. En het hoofd dier corporaties, de Domdeken, was als raad in dienst van den Hollandschen graaf ¹⁾!

In den zomer van 1274 is het verzet der machtige onderdanen tegen den elect uitgebroken tot openbaren strijd. Het begon (den 26^{en} Juli, 1^{en} Augustus) met twee verdragen, waarbij de Hollandsche graaf beloofde zich neutraal te zullen houden: de graaf en de stad Utrecht zouden elkander geene schade toebrengen en zich ook met niemand verbinden, die zulks wenschte te doen ²⁾. En denzelfden dag beloofden geheel hetzelfde „concilium et universitas conjuratorum” van Muiden, Amstel, Mijdrecht en Loenen ³⁾, — de „rustici”, wier oproerigheid bisschop Hendrik van uit Vredelant had hopen te bedwingen ⁴⁾. Dus in den rug gedekt, ging men toen den landsheer te lijf: den 16^{en} Augustus verbonden zich de gebroeders van Amstel, Herman van Woerden en ook Zweder van Abcoude, om de stad Utrecht op eigene kosten te helpen „tot wegneming van verschillende grieven, die zwaar drukten op de stad en op het geheele sticht ⁵⁾.”

Wat er toen eigenlijk geschied is, blijkt niet: men klaagde later over en weer over „excessus, dampna et injuriae”. Maar zeker is het, dat de veete een kort verloop had: reeds na eene maand (19 September) droeg de elect de beslissing in zijne geschillen met zijne verbonden tegenstanders op aan den Hollandschen graaf ⁶⁾. Ook diens uitspraak is ons niet bewaard; maar wij, die weten dat de arbiter twee maanden te voren in het geheim een verbond had gesloten met de tegenstanders van den elect, houden het er voor, dat de kerkvorst niet veel genoeg zal hebben beleefd aan de tusschenkomst van zijn buurman.

De verhouding van den elect tot Amstel en Woerden was na dezen korten twist merkbaar beter; maar de stad bleef ook op den duur op slechten voet met haren heer. In 1276 vernemen wij, dat de staat van stad en land in het Sticht weder „plus nimis jamdudum turbatus” was; opnieuw sloten elect en stad toen vrede ⁷⁾. En in 1278 was ook die vrede reeds lang weder verbroken; de stad had „guerre et excessus” gepleegd tegen haren heer;

¹⁾ Ch. v. 10 April 1285 (Sloet. II n° 1088). — Meer dan eens kwam het dan ook tot een conflict. Reeds de uitvoering van het testament van bisschop Hendrik, die aan de kapittelen eenige landgoederen vermaakt had, gaf jarenlang aanleiding tot moeilijkheden. Toen de elect, zonder twijfel gedwongen door Herman van Woerden, dezen machtigen heer de bedoelde landgoederen in erfpacht had gegeven, niettegenstaande de Keulsche aartsbisschop zijne toestemming geweigerd had, besloten de kapittelen zelfs tot den uitersten maatregel: het staken van den kerkdienst (ch. v. 14 Aug. 1278. Arch. Oudmunster). En eerst jaren later, na den val van den heer van Woerden, gelukte het, de zaak op bevredigende wijze te regelen (ch. v. 11 Dec. 1288. V. d. Bergh. II n° 645).

²⁾ Ch. v. 26 Juli, 1 Aug. 1274 (V. d. Bergh. II n° 273, 275).

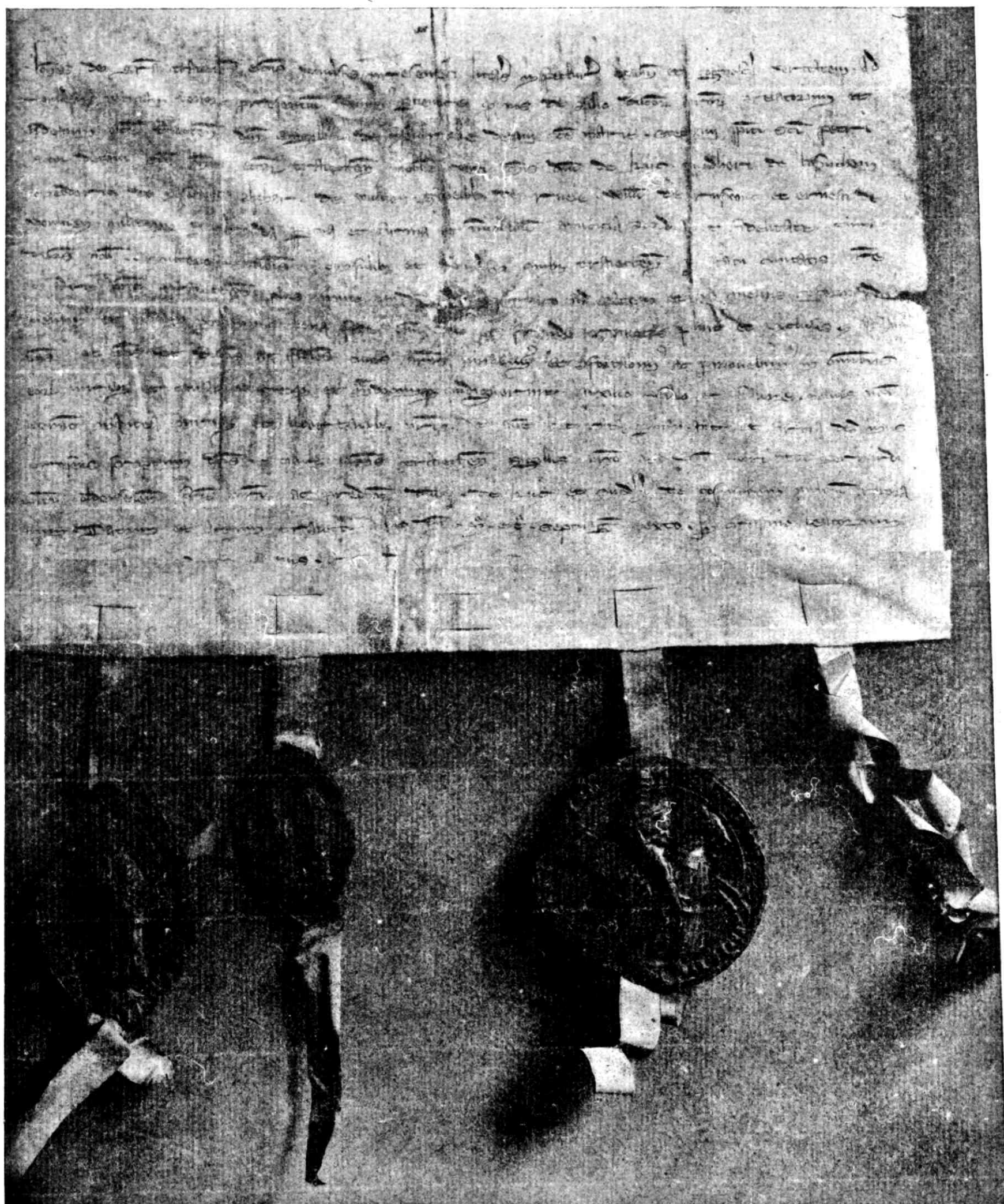
³⁾ Ch. 26 Juli 1274 (V. d. Bergh. II n° 274).

⁴⁾ Beka, Chronica. p. 85.

⁵⁾ Ch. v. 16 Aug. 1274 (V. d. Bergh. II n° 276).

⁶⁾ Ch. v. 19 Sept. 1274 (V. d. Bergh. II n° 278).

⁷⁾ Ch. v. 23 Sept. 1276 (Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 32).

Verbond van den elect Jan van Nassau met de stad Utrecht (23 September 1276)
(Met de zegels van den elect, van zijn broeder Gerhard proost van Oldenzaal en van zijn zwager Jan heer van Cuyk)

de elect klaagde over doodslag, roof, strooptochten, brand en verbanning van zijne vrienden ¹⁾. Niet onwaarschijnlijk was het de graaf van Holland, die dezen nieuwen vijand, zijnen bondgenoot reeds in 1274, voortdurend opstookte tegen den elect.

Wij naderen thans tot de belangrijkste episode uit het leven van Jan van Nassau, welks tragisch verloop aan zijne regeering eene bijzondere beteekenis geeft. Terwijl de elect kibbelde en vocht met zijne weerspannige onderdanen, trad een nieuwe mededinger ten tooneele, die ook een aandeel verlangde van den buit: Floris V graaf van Holland. Reeds sedert twee en eene halve eeuw hadden de Hollandsche graven het Sticht belaagd. Ingeleid was de strijd door de verovering van Bodegraven onder graaf Dirk III; sedert die dagen was de omschrijving van het Nedersticht als gelegen „tusschen de Node en Bodegraven” slechts eene plechtige formule geweest, die nog gebruikt werd uit oude gewoonte: het graafschap zelf was voor het Sticht verloren gegaan. Dikwijls was in de volgende tijden de verhouding tusschen de bureu gespannen geweest; de Utrechtsche kroniekschrijvers telden niet minder dan zeven oorlogen met Holland. Het voordeel was in die veeten zelden aan den kant der bisschoppen geweest; maar eene zóó groote prooi als bij den eersten aanval hadden de Hollandsche graven toch geene enkele maal aan het sticht kunnen ontwringen. Thans zou dit anders worden. Met Floris V was een tegenstander op den Hollandschen gravenstoel geplaatst, die zijne voorgangers verre overtrof in kracht en beleid. Ook eerzuchtig was hij: het was alsof zijne afstamming van een Roomsche-koning hem prikkelde tot veel grootscher ontwerpen dan de Hollandsche graven ooit hadden bestaan, tot ingrijpen in de Europeesche politiek. Ook de strijd met het Sticht kreeg van toen af een geheel ander karakter.

Zeker, nog gingen de zaken hun ouden gang. De heeren van Amstel en Woerden zochten zich machtig te maken ten koste van hun Stichtschen heer; de stad Utrecht volgde op denzelfden weg; en onze elect, de arme, moest zich handhaven tusschen de beiden. Ieder van de partijen had zijne eigene kleine plannetjes, die hij zocht te bereiken door wisselende combinaties, door intriges en door telkens veranderende bondgenootschappen en verdragen. Maar naast deze drie, — arme machteloze schepsels! — had zich nu, stil en onopgemerkt, de machtige Hollandsche graaf opgesteld, als een groote en sterke kruisspin, die in haar web op de loer zat, gereed om de onschadelijke ééndag-vliegjes allen te grijpen en uit te zuigen, zoodra zich daartoe de gelegenheid zou opdoen.

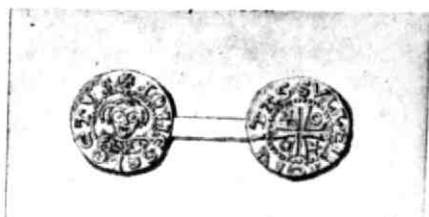
Van den beginne af was eene botsing tusschen Floris V en Jan van Nassau te voorzien geweest. Wij weten, dat de elect als beschermeling van den graaf van Gelre te Utrecht was aangekomen; in den aanvang zijner regeering vinden wij hem dan ook in de omgeving van dezen bloedverwant, die hem reeds had bijgestaan tegen de oproerige Kennemers. In 1269 is hij met de graven van Gelre en Gulik en den bisschop van Munster betrokken in een strijd met den bisschop van Paderborn ²⁾; in 1271 treedt hij op als getuige bij het verleen van privilegiën aan Zutphen en Arnhem door den Gelderschen graaf ³⁾; en in het

¹⁾ Ch. v. 6 April 1278 (Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 33).

²⁾ Ch. v. 29 Jan. 1269 (Sloet, Oorkb. II n°. 913).

³⁾ Ch. v. 4 Maart, 29 April 1271 (Sloet. II n°. 927, 931).

volgende jaar vinden wij hem als invloedrijk vriend van den graaf vermeld ¹⁾. Toch blijkt aanvankelijk niet van moeilijkheden met Holland: graaf Floris, minderjarig en onder voogdij, kon zich nog niet roeren. Maar onderwijl bereidde zich, langzaam en in stilte, het ongeluk van den elect toch reeds voor. Want de oorzaak van zijn val is ten slotte geldgebrek geweest ²⁾.

Munt van den elect Jan van Nassau

In die tijden, niet minder dan tegenwoordig, berustte de veiligheid van een land op zijne vestingen. De grafschriften ook der Utrechtsche bisschoppen meten hunne verdiensten grootendeels af naar hetgeen zij gedaan hebben voor de vermeerdering van het aantal der Stichtsche kasteelen en voor hun doelmatig onderhoud; steeds was het de politiek der kerkvorsten, om, door overeenkomsten met adellijke eigenaars van burgen, het getal te vermeerderen van de zoogenaamde „opene huizen” van het Sticht, waarin de bisschoppen in geval van nood bezetting mochten leggen. Bisschop Hendrik had roem geoogst, omdat hij de kasteelen van het Sticht in voortreffelijken toestand had achtergelaten. Maar de voortdurende oproeren der Stichtsche onderdanen tegen den elect Jan hadden de financiën van het kleine gewest spoedig uitgeput. En zoo vinden wij in 1276 Vredelant verpand aan den heer van Amstel ³⁾: stellig had deze reeds lang geloerd op de prooi, want hij wist wel dat het kasteel was gebouwd om hem in bedwang te houden! Zooals Vredelant grensvesting was tegen Amstel, kon Montfoort, de stichting van bisschop Godfried, dienen om Woerden te keeren; maar het was daar niet gunstiger gesteld: ook Herman van Woerden had zich weten te nestelen op het slot, dat hem bedwingen kon ⁴⁾. En in 1277 werd Horst, de grensvesting tegen Gelderland, eveneens verpand aan 's bisschops zwager Jan van Cuyk ⁵⁾, die veelal met Amstel en Woerden ééne lijn trok. De elect was in de macht zijner onderdanen: ridders, steden, kapittelen, die allen op hunne beurt zich tegen hem verzetten. En door de verpanding gingen de Stichtsche domeinen steeds achteruit: nog in het diepst zijner ellende zullen wij den vorst, „erbarmelijk financier” als hij was, zich hooren verzetten tegen het wanbeheer der pandhouders.

Zoo was dus de beheerscher van het sticht reeds min of meer weerloos geworden, toen het jaar 1278 aanbrak, — het jaar, waarin, zooals de heer van Amstel later zeide, „die grave van Hollant erst ant stifte van Utrecht quam ende dat orloghe erst begonde” ⁶⁾. Zéér vreedzaam ving het spel aan: den 23^{en} Maart 1278 sloten de elect en de graaf een verbond. De hooge contractanten legden plechtigen nadruk op de bloedverwantschap en het leenverband,

¹⁾ Ch. v. 5 Febr., 1 April 1272 (Sloet. II n°. 926, 939).

²⁾ Van dat geldgebrek getuigt ook het feit, dat van den elect, die toch langer dan zijne meeste voorgangers heeft geregeerd, slechts één enkele munt bekend is. (Van der Chijs, Munten der bisschoppen van Utrecht. pl. IX.)

³⁾ Voor eene schuld van 1824 fl 15 sch. 3 d. (Aant. v. M. van der Houve uit een verloren charter van 1276, z. d.).

⁴⁾ Stoke, Rijmkronijk. IV vs. 316. — Beka (p. 95) verzekert, dat het slot verpand was. En inderdaad werd het in 1287 na den val van den heer van Woerden door den burggraaf Henric de Rover (namens Floris V) gelost van Zweder van Abcoude, die denkelijk ook toen met Amstel en Woerden gemeene zaak had gemaakt (zie de oorkonde: V. d. Bergh. II n°. 605).

⁵⁾ Ch. v. 23 Juni 1277 (Van Mieris. I 392).

⁶⁾ V. d. Bergh. II n°. 571.

die hen verbonden; op dien grond beloofde de elect den graaf in alles bij te staan. Zijn zwager Jan van Cuyk en Gijsbrecht van Amstel, die de bisschoppelijke sloten in handen hadden, namen dezelfde verplichting op zich. Maar de kern van het verdrag lag niet daar: de elect verbond zich tevens, niets te doen zonder overleg met 's graven helpers, de heeren van Cuyk en van Amstel; bepaaldelijk zou hij zonder hunne toestemming geen afstand doen, terwijl de heeren bovendien beloofden, zich, bij overlijden of afstand van den elect, bij de keus van zijnen opvolger te gedragen naar 's graven wil. En wel was men zich bewust, dat deze beloften aanleiding zouden geven tot misnoegen in het Sticht; want de Hollandsche graaf verbond zich uitdrukkelijk, om de beide edelen te beschermen, wanneer de elect overlijden of andere raadslieden kiezen zou ¹⁾.

Reeds dit eerste verdrag bezegelde de machteloosheid van den elect. In alles was hij voortaan gebonden aan het goedvinden der heeren van Cuyk en van Amstel, de vertrouwden van den Hollandschen graaf, wiens belangen zij in alles behartigen zouden en die hen daarentegen zou steunen met zijn gezag. Tijdelijk schenen dus de drie wedijverende partijen het eens geworden te zijn; alleen de stad Utrecht ontbrak als de vierde in het verbond bij deze idyllische eendracht. Maar ook dit zou niet lang duren: enkele dagen later (6 April 1278) verzoende zich de elect met dezen wederspannigen onderdaan; de heeren van Cuyk en van Amstel stonden als peters over het verdrag ²⁾.

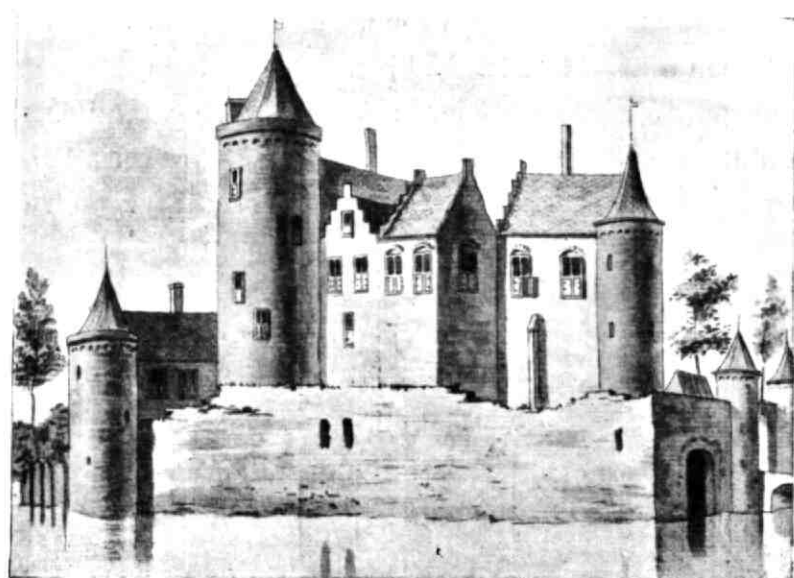
De houding van den heer van Amstel was geheel in de lijn zijner oude politiek: gerugsteund door zijn beschermer, den Hollandschen graaf, trad hij op tegen zijnen heer, den elect: eindelijk was het hem gelukt, dezen aan zich te onderwerpen. Maar hoe consequent ook, het verdrag was voor den heer van Amstel eene politieke fout. Want de toestanden waren geheel veranderd: Floris V, nu 24 jaar oud, was voor het eerst zelf handelend opgetreden. Niet lang heeft het dan ook geduurd, voordat de heer van Amstel, bekomen van den roes

¹⁾ Ik breng het wederzijdsche verbond (V. d. Bergh. II n°. 326, 356) op 23 Maart 1278 met gebruik van den Paaschstyl, niet op 3 Maart 1277, waarover Van den Bergh aarzelt. Wel schijnt de oorkonde beter te passen in Maart 1277 dan in Maart 1278. Immers het verdrag van den elect met de stad Utrecht op 6 April 1278 (waarbij stellig de Paaschstyl niet gebruikt is, daar deze datum in het Paaschjaar 1278 niet voorkomt) maakt den indruk van eene frontverandering, waartegen de graaf (zooals aanstonds blijken zal) in Augustus 1278 reageert; en zulk eene frontverandering van beide verbonden van graaf Floris reeds na veertien dagen is weinig waarschijnlijk. Bovendien worden in het verdrag vermeld: 1°. onderhandelingen van Floris van Henegouwen met eigenaars van burgen, waarvan wij een voorbeeld ontmoeten in November 1276 (V. d. Bergh. II n°. 322/3), 2°. eene veete van den graaf met Floris van Henegouwen, die ook vermeld wordt in Juni 1277 (V. d. Bergh. II n°. 334), zoodat het verdrag, gedateerd op 3 Maart 1277, zéér goed daartusschen zou vallen. — Maar, hoe onwaarschijnlijk ook, het gebruik van den Paaschstyl in het verdrag is toch een feit, blijkens de volgende argumenten, mij welwillend medegedeeld door Jhr. Mr. Th. van Riemsdijk. De beide oorkonden van het verdrag berusten in originali in het Algemeene Rijks-archief; zij zijn met dezelfde hand geschreven, en daar een van beiden gedateerd is „apud Hagam”, ligt het voor de hand aan te nemen, dat een klerk van graaf Floris de schrijver van beiden was. Nu bestaat er een charter van den graaf (Fremery, Suppl. n°. 199), gedateerd van den volgenden dag na onze beide oorkonden en welks datum geheel op dezelfde wijze is geredigeerd als de oorkonde van het verdrag (V. d. Bergh. II n°. 356). In deze laatste oorkonde nu, die derhalve door denzelfden klerk geredigeerd schijnt te zijn, is stellig de Paaschstyl gebruikt (zie Fremery. I. c.); daaruit is dus af te leiden, dat dit ook in ons verdrag het geval zal zijn. Met stelligheid wordt de zaak echter uitgemaakt door de omstandigheid, dat Willem van Egmond, die in het verdrag als getuige voorkomt, daar ridder heet (zie Van Mieris. I p. 388), terwijl hij blijkens een ander charter (V. d. Bergh. II n°. 344) op 21 September 1277 nog geen ridder was, zoodat het verdrag noodzakelijk jonger moet zijn dan dezen datum.

²⁾ Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 33.

zijner zegepraal over zijnen heer, inzag, dat hij een verkeerden zet had gedaan. Hij was op weg om van meester te verwisselen, en de ruil was geen goede: voor een onrustig edelman, tuk op vermeerdering van aanzien en gebied, kon de keus tusschen Jan van Nassau en Floris van Holland geen oogenblik twijtelachtig zijn.

Hoe het geschied is, weten wij niet; maar reeds in den zomer van 1278, na slechts enkele maanden, was de harmonie verstoord en waren de onderlinge betrekkingen der contracteerende partijen geheel verschoven. Floris V wantrouwde blijkbaar de buiten hem om verkregen eendracht van den elect en zijne hoofdstad; gesteund door de tegenpartij der Amstels, de heeren van Zulen en Bosinchem, en door de Utrechtsche uitgewekenen van de partij der Fresen, tracht hij er (28 Augustus 1278) in het geheim

Het slot Vredelant
Teekening van L. P. Serrurier naar een verloren origineel
(Rijksarchief in Utrecht)

naar, om de stad te maken tot eene zoogenaamde „open stad” van den graaf van Holland, „also lange alse hi levet in te ridene ende ut te ridene vrilike, he ende de sine” ¹⁾. En waarlijk het gelukt hem: de tegenpartij wordt (5 September) uit Utrecht verjaagd, en de nieuwe magistraat verbindt zich, om de stad voor den graaf open te houden en om bij eene vacature van het bisdom 's graven kandidaat te steunen ²⁾, — hetzelfde wat een paar maanden vroeger de Amstels hadden beloofd. De graaf van zijne zijde neemt de stad in bescherming als eene zijner eigene steden, belooft haar in alles bij te staan en waarborgt den magistraat tegen de

gevolgen van zijne dienstvaardigheid, evenals hij vroeger de Amstels gewaarborgd had.

De vijanden der Amstels zijn nu meester te Utrecht, en in verbond met den Hollandschen graaf. Spoedig merken wij den terugslag: heer Gijsbrecht van Amstel, meester van Vredelant, begint de Utrechtsche kooplieden te kwellen door eigenmachtig tol te heffen op de Vecht ³⁾. Het groote verbond is geheel uiteengespat; aan de eene zijde staan nu de Hollandsche graaf en de stad Utrecht, aan de andere de Amstels, wier invloed te Utrecht gebroken is. Aan welke zijde zal zich de elect plaatsen? Hij ziet in, dat hij de verstoorde orde moet handhaven in zijn gebied: hij tracht Vredelant te lossen van zijn bandeloozen vasal ⁴⁾. Maar daartoe behoeft hij geld en hij heeft het niet. In zijne verlegenheid gaat hij over tot eene daad, onverantwoordelijk, al was zij in die tijden niet ongehoord. De kerkver-

¹⁾ Ch. v. 28 Aug. 1278 (V. d. Bergh. II n°. 369).

²⁾ Ch. v. 5 Sept. 1278 (V. d. Bergh. II n°. 370).

³⁾ Beka, Chronica. p. 97 (verkeerdelijk geplaatst onder Jan van Sierck).

⁴⁾ Beka, Chronica. p. 97.

gadering te Lyon had (13 April 1273) tot een nieuwen kruistocht naar het Heilige Land besloten; pauselijke collectoren waren door geheel Europa gezonden, om overal de door de kerkvergadering gevoteerde tienden van de geestelijke goederen in te zamelen. In het Utrechtsche Predikheerenklooster was het depot gevestigd van het in deze streken gecollecteerde geld; de elect geeft last er in te breken en den bewaarden schat te rooven ¹⁾. Zoodra het bericht van de schandelijke daad te Rome is aangekomen, treft den schuldigen kerkvorst de banvloek. Maar hij stoort er zich niet aan; hij heeft het geld, dat hij behoeft, en hij wil thans zijn slot Vredelant lossen. Doch heer Gijsbrecht weigert, en de uitspraak van eenige Hollandsche edelen, als arbiters in het geschil ingeroepen, beslist, dat hij in zijn recht is (21 Januari 1279) ²⁾. Nu blijft den elect niets over dan geweld te gebruiken; hij trekt te velde tegen zijn oproerigen leenman. Het gelukt hem Amstel tot wijken te brengen; maar als diens bondgenoot, de heer van Woerden, te hulp schiet, moet hij het opgeven: in den Soestereng wordt hij geheel verslagen ³⁾.

Natuurlijk was het ongeval koren op den molen van den Hollandschen graaf: het gelukte den machtige nu, om den 26sten Juli 1279 een nieuw, veel inniger verbond te sluiten met den radeloozen elect ⁴⁾. De ongelukkige Jan van Nassau erkent, dat hij tegen zijne weerspannige onderdanen niet langer op kan, en werpt zich na raadpleging zijner prelaten geheel in de armen van den Hollandschen graaf. Het was wel inderdaad, zooals Melis Stoke verhaalt: „bisscop Jan en conde niet sijn lant bedwinghen, hinc hebbe grave Floris tenen gheselle” ⁵⁾. De ongelukkige belooft den graaf, zoolang hij het bestuur van het sticht voeren zal, zich te gedragen naar zijn wil en naar het advies van de raadslieden, die hij hem toevoegen zal. En in zijn geldnood verpandte hij aan zijn gevaarlijken buurman voor 1500 Hollandsche ponden al zijne nog niet verbonden eigendommen in het Nedersticht; ook de overige verbindt hij, zoodra ze gelost zullen zijn. De graaf zal de verpande domeinen beheeren en daarover rekening doen; mocht de elect ze inlossen, dan zal toch zijne verplichting, om 's graven advies te volgen, van kracht blijven. De stad Utrecht en de daar thans bovendrijvende partij (de Zulens en de Bosinchems, de tegenstanders der Amstels) bezegelen de oorkonde mede ⁶⁾. Een paar maanden later (17 October) lost nu de Hollandsche graaf het slot Horst van den heer van Cuyk en neemt het volgens het contract mede in pand ⁷⁾.

Thans was de elect, aan handen en voeten gebonden, overgeleverd aan zijn machtigen buurman. Evenals de vorige maal, had hij zich verbonden om dezen levenslang in alles ter wille te zijn; maar thans had zijn meester ook duchtige waarborgen verkregen voor zijne trouw aan zijne belofte; want het geheele Nedersticht was in handen van den graaf, de elect was machteloos. Toen zonk de rampzalige steeds dieper: reeds in Mei 1280 zien wij hem eene nieuwe schuldbekentenis aan graaf Floris teekenen van 3151 Hollandsche ponden, die hij behoeft, om van den collecteur der pauselijke tienden ontheffing te verkrijgen van den

¹⁾ Vgl. ch. v. 26 Juli 1279 (V. d. Bergh. II n°. 380). Brom, Bull. Traj. I n°. 376.

²⁾ V. d. Bergh. II n°. 386.

³⁾ Beka, Chronica. p. 97 (verkeerdelijk gebracht tot het bestuur van Jan van Sierck).

⁴⁾ V. d. Bergh. II n°. 380.

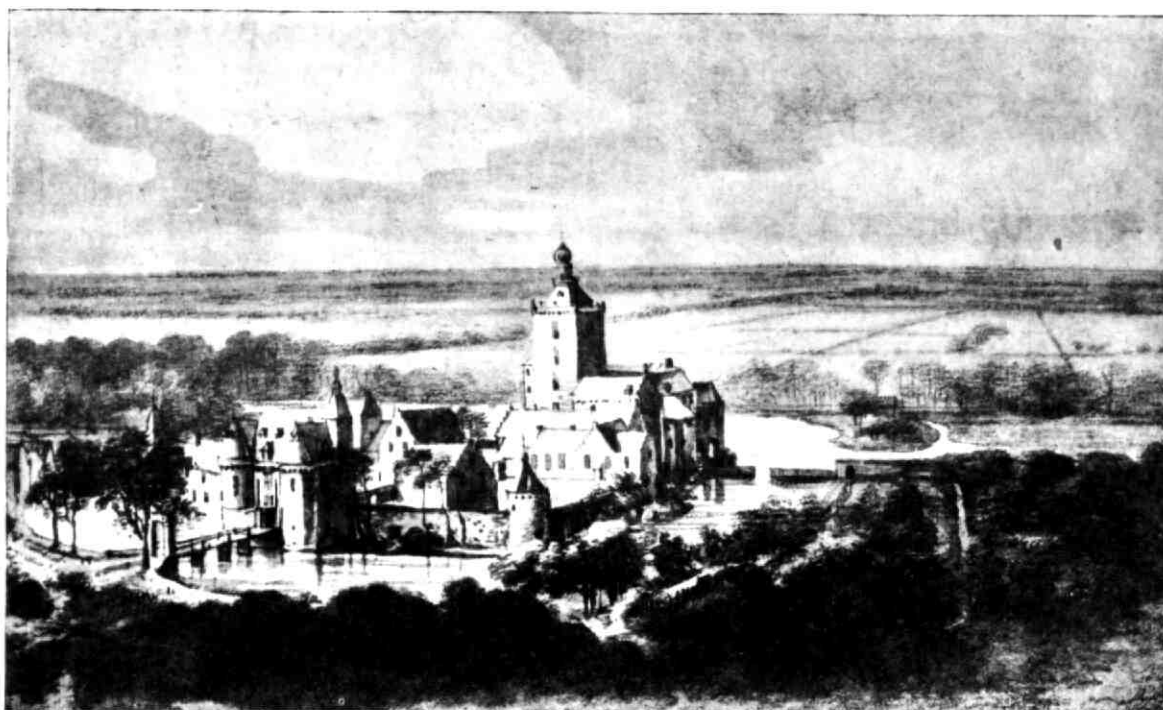
⁵⁾ Stoke, Rijmkronijk. V vs. 310—313.

⁶⁾ Ook de boeten der terugkeerende Utrechtsche ballingen zou graaf Floris ontvangen en de helft aan den elect uitkeeren (ch. v. 28 Juli 1279: V. d. Bergh. II n°. 381).

⁷⁾ Ch. v. 17 Oct. 1279 (V. d. Bergh. II n°. 384).

ban wegens den roof in het Predikheerenklooster ¹⁾. Eene verlichting, die zijne positie zuiverder maakte tegenover zijne onderdanen, maar die hem nog zooveel te vaster bond aan den wil van zijn sterken bondgenoot! Toen, zeker van den elect, wendde graaf Floris zich om en ging de heeren van Amstel en Woerden te lijf (Mei 1280).

Reeds één dag na het contract met den elect, waarbij deze, om zich uit den ban los te koopen, zijne schuld aan den Hollandschen graaf verzwaarde, wordt diens breuk met de Amstels en hunne partij aangekondigd. Toen de graaf dien dag, onder goedkeuring van den elect, geheel Naardingerland van de abdis van Elten in erfpacht nam ²⁾, werden de aldaar gelegen goederen, die Gijsbrecht van Amstel vroeger van eenige Eltensche vasallen had gekocht, uitdrukkelijk mede in de overdracht begrepen ³⁾. Dat was de oorlogsverklaring:

Het slot Montfoort in het midden der zeventiende eeuw
Teekening van Roeland Rughman in het Britsch Museum te Londen

onmiddellijk trok de graaf, versterkt door Zeeuwsche hulptroepen onder Costijn van Renesse, naar Vredelant, dat door Gijsbrechts broeder Aernt van Amstel verdedigd werd. Gijsbrecht zelf snelde aan tot ontzet, maar leed in een verwoed gevecht bij Loenen de nederlaag en raakte zelf gevangen. Toen viel ook Vredelant: Aernt van Amstel deelde het lot van zijn broeder ⁴⁾. Naar het zuiden trok het overwinnende leger, viel in het land van Woerden en verwoestte het, maar stootte het hoofd voor Montfoort. Maanden lang duurde het beleg van het slot; graaf Floris was zóó ontstemd over den onverwachten tegenstand, dat hij, toen de

¹⁾ Ch. v. 5 Mei 1280 (V. d. Bergh. II n°. 546).

²⁾ Ch. v. 6 Mei 1280 (V. d. Bergh. II n°. 394).

³⁾ Ch. v. 13 Mei 1280 (V. d. Bergh. II n°. 397). Vgl. echter V. d. Bergh. II n°. 399.

⁴⁾ Stoke, Rijmkronijk. IV vs. 309—377. — Beka, Chronica. p. 98. (Weder onder Jan van Sierck, ten wiens tijde Amstel echter reeds lang gevallen was.) — Zie over de dateering van dezen krijgstoht: Van Spaen, Hist. v. Amstel. p. 47.

vesting eindelijk viel, de geheele bezetting op twee mannen na deed onthoofden ¹⁾. Gelukkiger dan zijn bondgenoot, was Herman van Woerden niet bij Montfoort gevangen genomen; maar uit zijne heerlijkheid verdreven, zwierf hij jaren lang als balling in het buitenland rond, terwijl de gebroeders van Amstel al dien tijd zuchtten in een kerker in Zeeland ²⁾.

In Januari 1281, toen alles afgelopen was, maakte graaf Floris met zijn beschermeling, den Utrechtschen elect, de rekening op: het bleek, dat Jan van Nassau den graaf voor zijne hulp tegen de Amstels en voor zijne oorlogskosten schuldig was de destijds enorme som van 6000 ponden, behalve de aanzienlijke kosten van het innemen van Vredelant en Montfoort. Ook deze sloten gingen thans in pandbezit aan den overwinnaar over ³⁾; overigens kwam de elect er goedkoop af. Want als zekerheid voor zijne schuld verpandde hij aan den graaf „onser viende goed, die ons ende onser ecclesien desen cost ende dese scade beraden hebben”: de Amstelsche goederen (Muiden, Weesp, Diemen en Bijlmerbroek) voor 4000 pond, voor de overige 2000 pond de Woerdensche (Oudewater, Woerden en Bodegraven, die de elect zich vooraf bij vonnis der Stichtsche leenmannen weder had laten toewijzen). Oppervlakkig beschouwd had dus ook de elect, al was zijne schuld aan den Hollandschen graaf vergroot, een belangrijk voordeel behaald: zijn Sticht was weder vrij, Amstel en Woerden hadden het gelag betaald. Zoo scheen het; maar die zoo oordeelden, rekenden buiten de bepaling van het verdrag van 1279, dat de elect, ook al mocht hij ongedacht in de gelegenheid komen om zijne domeinen te lossen, toch verplicht zou zijn het advies van den Hollandschen graaf te volgen. Eene monsterachtige verplichting, die het Sticht voor goed van Holland afhankelijk maakte! Toch, de graaf was niet gezind zijne rechten op te geven. Dat bleek eerlang: in Augustus 1281 werd de overwinnaar door den kerkvorst beleend met alle novale tienden in zijn gebied: in zijne machtsvolkomenheid kon hij met één slag een eind maken aan eene netelige rechts-quaestie ⁴⁾.

Maar ondertusschen dreef van geheel anderen kant een onweer aan, dat alle berekeningen van den voorspoedigen graaf dreigde te vrijdelen. Het verbond van Juni 1279, waarbij het geheele Nedersticht aan graaf Floris verpand werd, was niet onbekend gebleven, en de Keulsche aartsbisschop Siegfried van Westerburg, de metropolitaan van Jan van Nassau, begon zich thans op het onverwachtst met deze ernstige zaak te bemoeien. Wij weten, dat de aartsbisschoppen van Keulen geene reden hadden, om Jan van Nassau vriendelijk gezind te zijn; al was de prelaat, die indertijd met zijne medewerking gevangen genomen was, overleden, zijn opvolger kon niet begeerig zijn, om den ouden bondgenoot van den Gulikschen graaf de hand boven het hoofd te houden, te minder daar deze reeds eenmaal bij eene vervreemding van kerkegoed het gezag van zijn metropolitaan had miskend ⁵⁾. Toen dus reeds spoedig nadat de val der Amstels en Woerdens beslist was, eenige Stichtsche prelaten en edelen (wij weten, dat een broeder van Amstel in de zaak gemoeid was; wij herinneren ons, dat Herman van Woerden als balling in het buitenland rondzwierf) zich klagend tot den

¹⁾ Beka, *Chronica*. p. 98.

²⁾ Stoke, *Rijmkronijk*. IV vs. 375. — Van Spaen, *Hist. v. Amstel*. p. 47.

³⁾ Ch. v. 24 Januari 1281 (V. d. Bergh. II n°. 414).

⁴⁾ Ch. v. 22 Aug. 1281 (V. d. Bergh. II n°. 431).

⁵⁾ Ch. v. 14 Aug. 1278. (Zie hiervoor p. 42 noot 1.)

aartsbisschop wendden, bleek deze gaarne bereid om in te grijpen en tegen het, naar hij meende, ongehoorde gedrag van Jan van Nassau, als tegen eene onvergefelijke misdaad, op te treden. Natuurlijk werd de roof van het gecollecteerde geld uit het Predikheerenklooster thans weder opgehaald: kon men van een kerkoverste, zooals de elect Jan zich getoond had, iets anders verwachten dan de zwartste misdaden? En inderdaad, het was den aartsbisschop, zoo verklaarde deze, gebleken, dat de elect de stad en alle kasteelen van het sticht (kerkegoed dus!) aan den graaf van Holland had verkocht. Het protest tegen dit contract, door Willem van Amstel, proost van St. Jan, namens den aartsbisschop overgebracht, had niets gebaat; ook het verzet van de Stichtsche vasallen was vruchteloos geweest: na een bloedigen strijd waren zij gevangen genomen; niemand, geen prelaat en geen edelman, durfde zich meer te roeren. Zoo was dus thans het geheele gebied (behalve Montfoort, dat destijds nog standhield) door den elect aan den Hollandschen graaf overgeleverd, hetgeen hij in geen geval had mogen doen zonder vergunning van zijnen metropolitaan. Derhalve had deze, naar hij verklaarde, eerst den elect gesuspendeerd, daarna zoowel hem als den graaf geëxcommuniceerd, en eindelijk het interdict over de landen van beide vorsten uitgesproken. Zoo berichtte aartsbisschop Siegfried in het begin van 1281 aan den paus, met verzoek om zijn vonnis te bekrachtigen ¹⁾.

In die dagen waren excommunicatie en interdict zaken, die dikwijls voorkwamen en waardoor de meeste leeken, ook al waren zij geloovige zonen der kerk, zich niet lieten storen in hunne nachtrust, allerminst als deze leeken behoorden tot de grooten der aarde. Maar toch was de zaak ernstig genoeg en kon zij kwade gevolgen hebben, als men langs anderen weg in moeielijkheden was of kwam. Floris V achtte het dan ook geraden, om zich aanstonds te weer te stellen; want verslagen achtte hij zich geenszins. Wel benoemde de paus 22 April 1281 den bisschop van Térouanne en twee andere geestelijken als rechters om de zaak te onderzoeken; maar graaf Floris appelleerde (4 September) van de excommunicatie van den aartsbisschop op den paus, bewerende dat den metropolitaan geene jurisdictie toekwam over de onderdanen hunner suffragaan-bisschoppen. En hij won zijn pleit met glans: den 3^{den} Februari 1283 werd hij van de excommunicatie ontheven, — erkenning van het feit, dat de aartsbisschop geene rechtsmacht over hem bezat ²⁾.

Zoo kon de graaf van Holland optreden, die vrij wat had in te brengen in de wereld en die bovendien als wereldlijk vorst veel vrijer stond tegenover den aartsbisschop van Keulen dan diens ondergeschikte, de elect van Utrecht. Voor dezen lieten zich de zaken ongetwijfeld ernstiger aanzien. Wij vernemen niet, hoe hij zich verweerd heeft tegen den onverhoedschen aanval (in de stukken van het door graaf Floris gevoerde proces, die ons toevallig in extenso bewaard zijn, wordt natuurlijk niet gesproken van het verzet van Jan van Nassau zelf); maar wij kunnen het toch wel gissen. Allicht was niet zonder bedoeling juist in dezen tijd de overeenkomst tusschen graaf Floris en den elect getroffen, waarbij de graaf de verpande Stichtsche domeinen teruggaf en daarentegen de goederen van Amstel en Woerden in pand nam. Zoo kon de elect thans in gemoede verklaren, dat de tegen zijn beheer ingebrachte

¹⁾ Ch. v. 22 April 1281, 6 Juni 1282 (V. d. Bergh. II n°. 420 A, G). Zie over deze geheele quaestie uitvoerig: Delprat, Het bisdom Utrecht onder kerkelijken ban, in: Kerkhist. archief. III p. 321 vlg.

²⁾ Delprat l. c. (V. d. Bergh. II n°. 420 K).

grieven ongegrond waren, en zich bevrijden van het uitgesproken banvonniss. Stellig heeft hij dit betoog geleverd en is daarop de vrijspraak gevolgd. Want als de paus acht jaren later, naar wij zien zullen, zijne grieven tegen den elect resumeert, noemt hij daaronder noch den verkoop zijner landen aan den Hollandschen graaf noch de excommunicatie, die vroeger te dezer zake over hem was uitgesproken.

Trouwens, de beschuldiging van den Keulschen aartsbisschop, die den elect van Utrecht voorstelde als een handlanger van graaf Floris, als een misdadige, die met dezen samenspande om de goederen der kerk in wereldlijke hand te brengen, was stellig ongegrond. Neen, onze elect was geen handlanger van graaf Floris! Niet dan onwillig droeg hij het hem door dezen opgelegde juk! Dat bleek eerlang: enkele maanden reeds nadat de graaf zijn proces had gewonnen, vinden wij den elect tegen hem in openlijk verzet. In verbond met zijn ouden vriend, den Gelderschen graaf, is hij in oorlog met zijnen kweller ¹⁾; ook andere vorsten zijn in den strijd betrokken ²⁾; het is duidelijk, dat de partij van Amstel en Woerden zich weder roert. De bijzonderheden van den strijd blijven ons onbekend; alleen blijkt het, dat de elect de stad Amersfoort in zijn bezit heeft weten te krijgen. Meer dan een jaar schijnt de worsteling geduurd te hebben; toen was de kracht van Hollands tegenpartij gebroken voor goed. Den 9^{den} Augustus 1284 dragen Gelder en Holland door tusschenspreken van den koning van Engeland de beslissing in de tusschen hen bestaande geschillen op aan de uitspraak van vijf arbiters ³⁾. Denzelfden dag sluit de elect met graaf Floris een dergelijk verdrag, waarbij hij hem Amersfoort teruggeeft; de oude overeenkomst van Juli 1279, die zeker de aanleiding tot Jan van Nassau's verzet was geweest, wordt uitdrukkelijk bekrachtigd ⁴⁾.

Ook nu weder maakten de elect en de graaf na afloop van den strijd hunne rekening op ⁵⁾. Het blijkt, dat heer Jan aan graaf Floris wegens de oorlogskosten schuldig is 7294 Hollandsche ponden. Als zekerheid voor de betaling dezer enorme som, grooter nog dan de vroegere schuld, die door de verpanding der goederen van Amstel en Woerden gedelgd was, worden den graaf thans de onlangs vrijgemaakte Stichtsche domeinen op nieuw verpand ⁶⁾. Bovendien is er nog de pandsom van het slot Horst, dat de graaf voor 1350 ponden van heer Jan van Cuyk heeft gelost ⁷⁾. De elect moet afzien van de bevoegdheid, om dit slot, het gewone verblijf der Utrechtsche bisschoppen, afzonderlijk in te lossen: alleen door betaling der geheele pandsom in eens (onbereikbaar ideaal!) zal het contract nietig worden. Graaf

¹⁾ Bij een charter van 10 Augustus 1283 (Van Hattum, *Beschr. v. Zwolle*. I p. 150) geeft de elect aan Zwolle een privilege, „in recompensam expensarum, quas fecerunt in servitio nostro apud Harderwijk, dum contra comitem Hollandie guerram haberemus”.

²⁾ Dit blijkt uit den zoen met Amstel van 1285 (V. d. Bergh. II n°. 571), waarin bedongen wordt, dat de heeren van Amstel de graven van Gelre en Cleve, den hertog van Brabant en den bisschop (elect) van Utrecht zullen doen beloven, hen nimmermeer te zullen helpen tegen den graaf van Holland.

³⁾ Ch. v. 9 Aug. 1284 (V. d. Bergh. II n°. 510). Den 7 Augustus 1284 hadden de abt van St.-Paulus en de deken van St.-Marie beloofd, de belangen van den Hollandschen graaf te bevorderen.

⁴⁾ Ch. v. 9 Aug., 6 Sept. 1284 (V. d. Bergh. II n°. 511, 514): „salvis in omnibus partibus predictis conventionibus quibuscumque, que in litteris conventionalibus, inter eos confectis, continentur”.

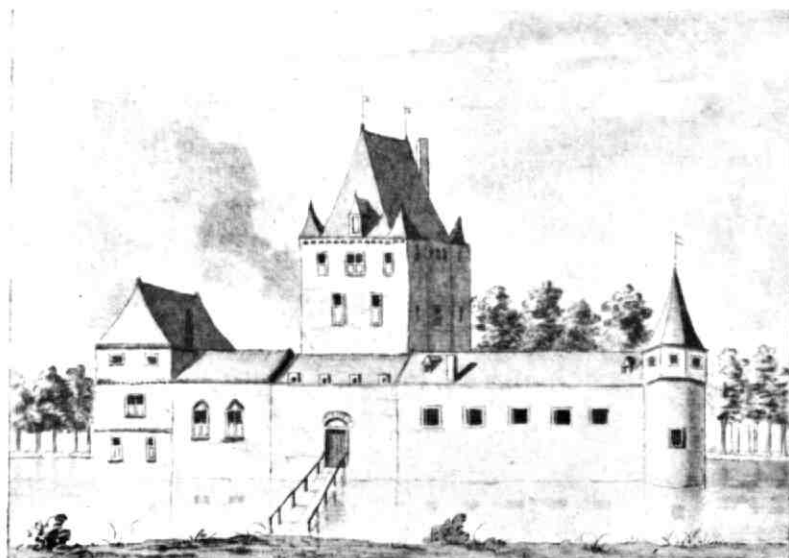
⁵⁾ Ch. v. 19 Mei 1285 (V. d. Bergh. n°. 549).

⁶⁾ Het pandcontract is niet bewaard; zie echter het charter v. 14 Juli 1285 (V. d. Bergh. II n°. 556): „quod officium cum alia terra Trajectensi obligatum tenemus”.

⁷⁾ Ch. v. 14, 18 Juli 1285 (V. d. Bergh. II n°. 555, 558).

Floris is zoo goed te verklaren, dat hij een onderzoek zal instellen naar het gedrag der ambtlieden, die voor hem de Stichtsche kasteelen beheerd hebben en over wier eerlijkheid de elect had geklaagd. En ten slotte geeft hij, zéer uit de hoogte, „als bijzondere gunst” aan den vorst het verpande schoutambt van Amersfoort terug, om zijne noodzakelijke uitgaven te bestrijden. De elect zal daar zelf een ambtman mogen aanstellen; maar hij zal dit doen op naam van den graaf¹⁾! En met koele minachting wordt ten slotte den rampzaligen elect nogmaals voorgehouden, dat dit alles, na zijn afval, niets is dan een gunst: „wij zullen,” dus verklaart de graaf, „deze regeling in stand houden, zoolang de elect zich gedraagt naar onzen raad en ons te wille is”²⁾.

Wel droevig was de poging om het Hollandsche juk af te werpen gefaald: vaster dan vroeger gekneveld, lag het Nedersticht aan de voeten van den jongen graaf. Dat begrepen

Het slot Horst
Teekening van L. P. Serrurier, naar een verloren origineel
(Rijksarchief in Utrecht)

ook de drie gebroeders van Amstel, die nu reeds vijf jaren in den Zeeuwschen kerker zuchtten; zij gaven zich gewonnen. De heer van Amstel stond (27 October 1285) Naardingerland, Muiden en Bijlmerbroek definitief aan den graaf af (Amstel had hij reeds vroeger verloren); al zijn eigen goed droeg hij hem in leen op. Hij beloofde zonder goedkeuring van den graaf geene sterkten tusschen Holland en het Sticht te zullen bouwen, en zich nooit meer tegen hem te zullen „verheffen”. De vorsten van Gelre, Cleve, Brabant en het Sticht zouden op zijn verzoek beloven, hem nooit meer tegen Holland te helpen. Handelde hij tegen

den zoen, dan verbeurde hij aan den graaf al zijne Stichtsche leenen. De elect moest de oorkonde mede bezegelen³⁾. Anderhalf jaar later (30 Maart 1287) boog ook Herman van Woerden het hoofd, en kreeg verlof in het sticht terug te keeren op geheel dezelfde voorwaarden als die, waaraan zich zijn bondgenoot had moeten onderwerpen⁴⁾. De heerlijkheden van Amstel en Woerden waren een deel van Holland geworden.

Zoo was de afloop der worsteling tusschen den elect en graaf Floris, die thans beslist scheen voor goed. Is er reden, het Jan van Nassau euvel te duiden, dat hij bezweken is? Ik meen van niet. Wel krijgen wij den indruk, dat hij niet was opgewassen tegen de buitengewone moeilijkheden zijner zware taak. Wellicht was hij niet zeer krachtig, niet zeer beleidvol; zeker was er geen consequentie in zijne politiek. Maar voor ons, die de ontwikkeling der

¹⁾ Ch. v. 14 Juli 1285 (V. d. Bergh. II n°. 557).

²⁾ Ch. v. 14 Juli 1285 (V. d. Bergh. II n°. 556).

³⁾ Ch. v. 27 Oct. 1285 (V. d. Bergh. II n°. 571, 572). Vgl. ch. v. 11 November 1285: l. c. II n°. 576, 577, 578, 579.

⁴⁾ Ch. v. 30 Maart 1287 (V. d. Bergh. II n°. 632).

geschiedenis kennen, is het gemakkelijk te oordeelen dat hij, geplaatst tegenover een krachtigen vorst, die bezielde was met de denkbeelden van den nieuweren tijd en die streefde naar uitzetting van de grenzen der vorstelijke macht, dadelijk beslist partij had behooren te kiezen voor de voorstanders van het oude regime. De monarch, die de feodale heeren belaagde, zocht van zelf zijn steun bij de opkomende steden; zijne tegenpartij had dus, om zich te handhaven, de heeren vast aan zich moeten verbinden. Zoo zouden de gedurige weifelingen vermeden zijn; de strijd zou principieel zijn geweest. En zoo heeft het verloop der gebeurtenissen de partijen ten slotte ook gegroepeerd. Een genie zou dit alles hebben vooruitgezien. Maar genieën zijn zeldzaam, en het gaat niet aan om een vorst te verwijten, dat hij geen genie is geweest.

Maar al ware Jan van Nassau een grooter man geweest, de zaken zouden ten slotte denkkelijk wel gelooopen zijn, zooals zij ook thans gelooopen zijn en zooals zij loopen moesten. Oppermachtig heerschte graaf Floris in het Nedersticht. Van zijn beheer is ons slechts één feit bekend, maar een feit van belang: de beveiliging van Holland en van het westelijke deel van het Sticht tegen watervloeden. De grootvader van den Hollandschen graaf, Floris IV, had, in overleg met zijn broeder, den Utrechtschen elect Otto van Holland, den beslissenden maatregel weten door te zetten: de Lekdijk was aangelegd ¹⁾. Maar toch was de regeling nog niet afdoende. Het handelsverkeer van de stad Utrecht met den Rijn had destijds plaats door den Ouden Rijn naar Jutphaas, en verder door de IJssel naar de Lek. De Lek was nu onschadelijk gemaakt; maar Rijn en IJssel bleven gevaar leveren. Tusschen de jaren 1285 en 1289 nu treffen wij eene reeks van maatregelen aan, allen doelende op het streven, om het geheele zuidwestelijke gedeelte van het sticht, waardoor de IJssel stroomde, door een dijk te omgeven en zoo tegen overstroming te beveiligen. Niet karig was de Hollandsche graaf, om dit groote doel te bereiken. In Juli 1285 stelt hij den elect 4500 ponden ter hand, om een dijk te leggen bij het Gein ²⁾; blijkbaar wordt de IJssel afgedamd en de Nieuwe Rijndijk gelegd. In verband daarmee wordt, nu de toegang door de IJssel gesloten is, den Utrechters een kortere en rechtere weg naar de Lek geopend door het graven van de vaart van Jutphaas naar Vreeswijk. Ook daarvoor zien wij den graaf werkzaam: hij staat aan de stad Utrecht land af te Vreeswijk en hij vermaant haar, het graven dier vaart, die buiten zijn dijk ligt, te bespoedigen ³⁾. Ook het beheer van het dus door een dijk beveiligde gebied ten noorden van de Lek, de zoogenaamde Lopikerwaard, wordt door den graaf geregeld. Hendrik de Rover (de stamvader der heeren van Montfoort) wordt door hem met den schouw van de Lopikerwaard belast ⁴⁾: de oorsprong van het erfdijkgraafschap van den Lekdijk Benedendams, dat sedert steeds bij de heeren van Montfoort heeft berust.

Deze hoogst belangrijke regeling, waarvan de kronieken zwijgen, dankt het sticht aan de veelgesmaadde regeering van den elect Jan van Nassau. Toch, het belangrijke feit geeft geen reden om iets af te dingen op het verwijt, dat zijne regeering eene zwakke is geweest. Want niet hij, maar zijn meester, de Hollandsche graaf, heeft zonder twijfel den belangrijken maat-

¹⁾ Beka, *Chronica*. p. 75.

²⁾ Ch. v. 14 Juli 1285 (V. d. Bergh. II n°. 554).

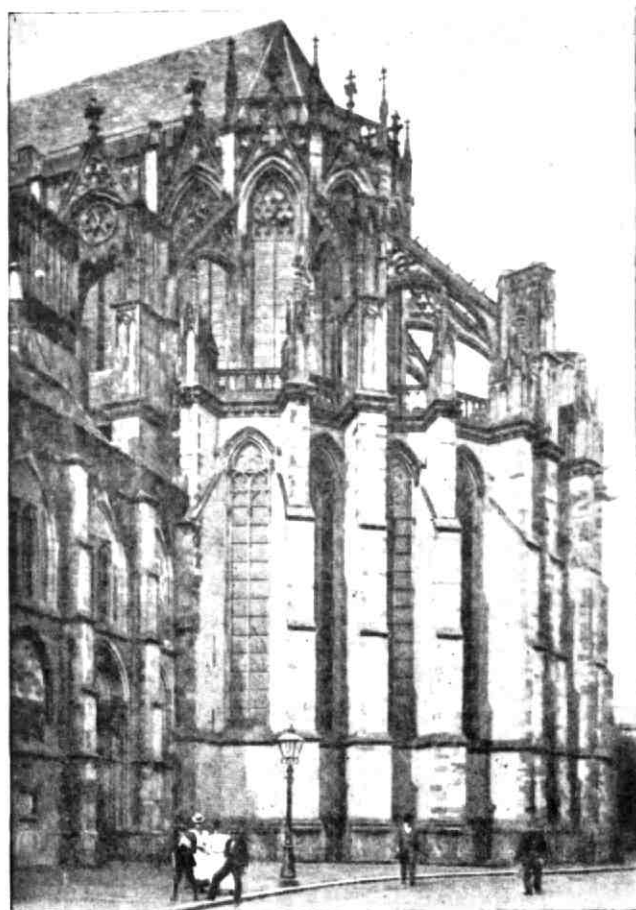
³⁾ Ch. v. 27 Juli 1288 (V. d. Bergh. II n°. 640); ch. v. 12 Dec. 1289 (l. c. II n°. 682). — Zie over deze zaak: De Geer, *Handelsverkeer door het Gein*, in: *Tijdschr. v. gesch. v. Utrecht*. IX p. 361, 397.

⁴⁾ Ch. v. 12 Dec. 1287 (V. d. Bergh. n°. 628) en 31 Jan. 1288 (Rijksarch. Utrecht).

regel doorgezet; zonder dezen machtigen steun zou de machteloze vorst niet licht zulk eene groote zaak hebben kunnen tot stand brengen. Want zelfs nu nog raakte hij daardoor in ernstigen tweespalt met zijne vijf kapittelen, die, niet ingenomen met de bedijking en verstoord over het heffen van bijdragen daarvoor van hunne onder den dijk gelegen landerijen, den kerkdienst staakten en eerst door den opvolger van den elect (in 1292) konden bewogen worden, hun verzet op te geven tegen teruggave van het betaalde geld¹⁾.

Zoo leverde ook deze nuttige en belangrijke maatregel Jan van Nassau slechts verdriet en zorg. Kan het verwonderen, dat hij zich ten slotte terugtrok van de bemoeiing met het

wereldsche gezag, en zich wijdde aan de bevordering der geestelijke belangen, die hem ook toevertrouwd waren? Ook op dit gebied heeft hij nog eene daad verricht, die, vergeten evenzeer als de bedijking van de Lopikerwaard, niet minder dan deze verdient in de heugenis der nakomelingschap te blijven leven, — eene daad, die onzen elect (en hem alleen!) aanspraak geeft op de dankbaarheid van het thans levende geslacht: Jan van Nassau is de stichter van den Utrechtschen Dom. In 1254, niet lang na den brand die bisschop Adelbold's Dom zwaar beschadigd had, was door Hendrik van Vianden de eerste steen gelegd van het nieuwe koor. Grooter en prachtiger dan het oude, zou het Utrechts hoofdkerk versieren; het zou het begin zijn van eene nieuwe kathedraal in den Franschen gothischen stijl, die in 1248 reeds was doorgedrongen tot Keulen, waar koning Willem van Holland had medegewerkt tot de stichting van den nieuwen Dom. De steenlegging had inderdaad te Utrecht plaats gehad: met grooten ophef wordt het feit vermeld²⁾. Maar naar het schijnt, was het daarbij gebleven: de

Het koor van den Dom te Utrecht

onrustige tijden, die gevolgd waren, hadden zeker niet toegelaten, het werk, dat een werk des vredes moest zijn, te vervolgen. Eerst toen orde en rust onder de ijzeren vuist van Floris V in het sticht waren teruggekeerd, kon men weder denken aan zóó groote en zóó kostbare ondernemingen. En onze elect, wien de politiek zoo weinig voldoening had gebracht, heeft in de bevordering van dit groote werk allicht eene vergoeding gezocht en gevonden voor de teleurstellingen zijner carrière. Want in den grooten privilegebrief, dien hij 8 September 1288 aan de Domfabriek schonk, draagt hij er met nadruk roem op, dat hij, Jan van Nassau,

¹⁾ Ch. v. 2 April 1292 (De Geer v. Oudegein, Bijdr. v. d. gesch. v. Utrecht. p. 363).

²⁾ Beka, Chronica. p. 88.

de stichter moet heeten van de nieuwe kathedraal ¹⁾. Terecht, want ditmaal werd het werk doorgezet: in 1303 kon de kanunnik Jan van Westende de twaalf vicarieën stichten, die gevestigd werden op de zes altaren in het voltooide „nieuwe werk,” de heerlijke koorsluiting, die nog heden den Utrechtschen Dom versiert ²⁾.

Het was het laatste werk, dat de elect Jan van Nassau heeft kunnen verrichten voor zijn sticht. De storm, die hem verzwelgen zou, brak zeer onverwachts los, verre van het vaderland, te Rome. Op den 26sten Januari 1290 bezegelde paus Nicolaas IV eene bul, die eene lange memorie van grieven tegen den elect bevatte ³⁾. Z. H. herinnerde, hoe de jonge vorst zich, niettegenstaande zijne jeugd en zijne ongeleerdheid, tot elect had opgeworpen en reeds dadelijk in verbond met den Gulikschcn graaf zijn metropolitaan had gevangen genomen en gedwongen zijne electie te bevestigen. Wegens dit misdrijf geëxcommuniceerd, had hij zich toch niet ontzien de priesterwijding te begeeren en zich zoo meer dan twintig jaren aan het hoofd van het bisdom gehandhaafd, welks goederen hij verspild en welks sloten hij aan adellijke heeren verpand had. De roof der gecollecteerde tienden had hem op nieuw in den kerkban gebracht; doch met versmading daarvan was hij blijven fungeeren bij den kerkdienst. Thans was de maat zijner euveldeeden vol, en de paus dagvaardde hem, om binnen vier maanden te Rome te verschijnen, om zich te rechtvaardigen.

Wat kan paus Nicolaas bewogen hebben, om plotseling zóó kras op te treden tegen den ongelukkigen elect? Wij herinneren ons, dat Jan van Nassau gekozen was tegen den wil van den paus, en zoo hij zoovele jaren aan het hoofd van het sticht had gestaan, zonder door de bisschopswijding daartoe volledig gerechtigd te zijn, dan mogen wij ons overtuigd houden, dat de paus in zijn afkeer van den Utrechtschen elect was blijven volharden. Wij herinneren ons ook, hoe nog in 1278, in het verbond van graaf Floris met den elect, het geval van diens afstand werd voorzien, — een bewijs, dat hij zich nog na een bestuur van tien jaren geenszins veilig en zeker gevoelde. Dat hij van zijne zijde de bisschopswijding niet begeerd zou hebben, is geheel onaannemelijk: immers door zijne priesterwijding zelve had de jonge vorst reeds getoond, dat hij (anders dan sommigen zijner voorgangers en navolgers!) zich voor goed aan de kerk wenschte te verbinden; stellig zal hij dus ook de bisschopswijding begeerd hebben, die zijne positie versterken moest. Toch is het kwalijk te denken, dat alleen de toorn over de bij de keus van den elect, volgens de pauselijke zienswijze, gepleegde informaliteit thans, na meer dan twintig jaren, den paus zal bewogen hebben, om tegen den kerkvorst, tegen wien eigenlijk niets anders in te brengen viel dan zijn inbraak in het Predikheerenklooster, plotseling zóóforsch op te treden als hij deed. Kan aartsbisschop Siegfried van Keulen hem dan opgezet hebben? Het is kwalijk te gelooven, nu er bijna acht jaren verlopen waren sedert het mislukken van diens aanval op zijnen suffragaan. En andere invloedrijke belagers had Jan van Nassau niet

¹⁾ Afgedrukt bij: Moll, Kerkgeschiedenis. II 1 p. 412. — Vgl. hierover: G. Brom, De stichter van den Dom, in: Jaarversl. v.h. St.-Bernulphus-gilde. 1889.

²⁾ Zie over de moeilijkheden van den elect met de Duitsche Orde over het klooster Bethlehem te Doetinchem: Bijdr. v. vaderl. gesch. IX p. 14 vlg. (Ik kan in zijn optreden in deze zaak geene aanleiding vinden tot Nijhoff's zoo krasse veroordeeling; voor de geschiedenis van het bestuur van den elect schijnt zij mij in ieder geval van weinig belang.)

³⁾ Brom, Bullarium Trajectense. I n°. 376.

meer. Vergis ik mij niet, dan zal de slag ook niet gemunt geweest zijn op den elect zelven, maar op graaf Floris van Holland, die zich door zijne wisselende politiek, als trouweloos bondgenoot, vijanden te over had gemaakt, wier stem gehoord kan zijn aan het hof van Rome.

Graaf Floris begreep althans onmiddellijk, dat hem eene ernstige nederlaag bedreigde; hij zag in, dat zijne prooi hem ging ontglippen ¹⁾. Nauwelijks was de pauselijke bul in Nederland bekend geworden, of hij nam zijne maatregelen om den slag af te weren. Den 1sten April verklaarde hij plotseling bij bezegelden brief, in weinige woorden maar zeer duidelijk, dat de elect Jan hem al zijne schulden had betaald en dat hij hem dus bij dezen brief alle verpande sloten en het geheele Nedersticht teruggaf ²⁾. Zoo was althans het bezwaar, dat acht jaren vroeger den Keulschen aartsbisschop had geleid tot excommunicatie van den elect, weder weggenomen. Was deze er dan in geslaagd, om zóó plotseling zijn machtigen schuldeischer te voldoen? Het valt moeielijk te gelooven; meer nog, wij kunnen bewijzen, dat het niet zoo was. Want één dag voordat graaf Floris het kostbare stuk, dat zijn pandcontract vernietigde, uit handen gaf, hadden heer Jan van Cuyk en zijn zoon, de zwager en de neef van den elect, hem op buitengewoon bindende wijze, bij twee bezegelde brieven en onder waarborg van den hertog van Brabant, beloofd, dat zij aan hem en aan niemand anders de verpande sloten Horst en Vredelant zouden overdragen. Zoo knoeiden de heeren van Cuyk met graaf Floris, die een paar jaren vroeger verklaard had, dat hij Horst gelost had en de rekening van den elect met de lossingsgelden had belast! Thans kwam het voordeeliger uit, het slot op nieuw den heeren van Cuyk in bewaring te geven. Gewillig genoeg waren zij om mede te werken, want zij verplichtten zich tegelijk om te bewerken, dat de elect den graaf zou bijstaan tegen iedereen; niettegenstaande den dreigenden banvloek van het hof van Rome ³⁾!

Zonder twijfel heeft Jan van Nassau het gewichtige stuk, dat in schijn zijne vrijheid van den Hollandschen graaf waarborgde, naar Rome gezonden en overgelegd in het tegen hem geopende proces ⁴⁾. Doch het baatte hem niet. Over den loop van het geding vernemen wij niets; maar den 16^{den} December 1290 verklaarde de paus bij eene nieuwe bul, dat Jan van Nassau hem alle rechten, die hij krachtens zijne electie en confirmatie op de Utrechtsche kerk bezat, vrijwillig had opgedragen ⁵⁾. Op voorwaarde dat hij alle steden, sterkten en rechten van het bisdom binnen twee maanden zonder bezwaar zou overdragen aan zijn door den paus te benoemen opvolger, legde Z. H. hem dus nu een inkomen toe van 1000 Utrechtsche ponden uit de domeinen van het sticht. Den 10^{den} Januari 1291 benoemde de paus daarop zijnen kapellaan Jan van Sierck tot bisschop van Utrecht ⁶⁾, en der 13^{den} Maart daaraanvolgende werd de gewezen elect ontslagen van den nog op hem rustenden ban en tevens van de verplichting tot teruggaaf van de ten onrechte genoten inkomsten van het bisdom ⁷⁾.

¹⁾ Beka (Chronica. p. 95) is wel bijzonder in de war, als hij schrijft, dat de elect op aandringen van graaf Floris door den paus is afgezet!

²⁾ Ch. v. 1 April 1290 (V. d. Bergh. II n°. 694).

³⁾ Ch. v. 31 Maart 1290 (V. d. Bergh. II n°. 769, 770).

⁴⁾ Hij haastte zich althans het (11 en 19 Juni 1290) te doen vidimeeren door den prior der Predikheeren en den gardiaan der Minderbroeders te Utrecht en door de stad Utrecht.

⁵⁾ Brom, Bullarium Traj. I n°. 381.

⁶⁾ Brom, Bullarium Traj. I n°. 385.

⁷⁾ Brom, Bullarium Traj. I n°. 388, 389.

Daarmede verdwijnt de ongelukkige man uit de geschiedenis. Nog meer dan achttien jaren heeft hij geleefd; naar het schijnt heeft hij zich te Deventer gevestigd, waar wij hem reeds eenmaal vonden en waar hij, niet ver van zijn broeder Gerhard die proost van Oldenzaal was, zich zeker beter zal hebben thuis gevoeld dan in het Nedersticht, dat altijd bijna geheel in handen zijner belagers was geweest. Den 13^{den} Juli 1309 is hij overleden ¹⁾; in het koor der Deventersche St. Lebuinus-kerk ligt hij begraven ²⁾.

Zijn opvolger, door den paus overladen met voorrechten, die het herstel der toestanden in het bisdom mogelijk moesten maken ³⁾, werd dadelijk te Rome tot bisschop gewijd en deed in het begin van 1292 zijne intrede in het sticht ⁴⁾. Wij bekomen van hem een gunstigen indruk: hij aanvaardde zijne regeering met de uitvaardiging van eene reeks van disciplinaire voorschriften aan zijne geestelijkheid ⁵⁾, en reeds anderhalf jaar later moest graaf Floris van Holland verklaren, dat de nieuwe bisschop al zijne schulden, op 1700 ponden na, had gedelgd ⁶⁾. Toch, met dat al, ook Jan van Sierck gevoelde zich niet gelukkig in zijne hooge positie te Utrecht: reeds in 1296 legde hij het bewind van het bisdom neder, dat hij geruimd had voor het veel minder aanzienlijke bisdom van Toul in zijn Lotharingsch vaderland ⁷⁾.

De krypt van de St. Lebuinus-kerk te Deventer

En Floris V? Wij weten, hoe vreeselijk de heeren van Amstel en Woerden zich op hem gewroken hebben over den gedwongen afstand hunner heerlijkheden. Het heeft hun geen geluk gebracht en hunne namen voor altijd met eene zwarte kool geteekend in de herinnering der nakomelingschap. Is die afkeer gerechtvaardigd? Zeker, Amstel en Woerden waren verdedigers eener zaak, die niemand meer

¹⁾ Het necrologium der St. Lebuinuskerk te Deventer (Dumbar, Kerkel. en wereldl. Deventer. I p. 399) vermeldt: „III Idus Julii anno Domini 1309 obiit dominus Johannes de Nassouwe, in episcopum Trajectensem electus, qui rexit ecclesiam Trajectensem 24 annos, in cujus anniversario dantur de bonis in Appen canonicis cum vicariis per capitulum 20 sol.” Onmiddellijk daaronder lezen wij: „Anno Domini 1350 obiit Mechtildis de Nassouwe, relicta J. Vryherte, que dedit canonicis cum vicariis 5 l., et dantur 5 sol.” Wanneer wij overwegen, dat de moeder van den elect Mechtelt van Gelre heette, zullen wij wel niet twijfelen, dat de weduwe Vryherte eene dochter was van onzen elect.

²⁾ Bijdr. en meded. Hist. Gen. XI p. 495.

³⁾ Brom, Bullarium Traj. I n°. 391, 393—402.

⁴⁾ Zijne eerste oorkonde dagteekent van 25 Januari 1292.

⁵⁾ Gedrukt: Batavia Sacra. I p. 166.

⁶⁾ V. d. Bergh. II n°. 850.

⁷⁾ Beka, Chronica. p. 101.

verdedigen wil, — de zaak der feodale heeren, der Kleinstaaterei en der uitbuiting van het volk. Maar dat zij hun nieuwen meester, den Hollandschen graaf, innig en hartelijk haatten en volle recht hadden tot dien haat, dat kan geen oogenblik betwijfeld worden. Floris V was een echte monarch, de eerste van het ras, dien wij kennen op Nederlandschen grond, — de eerste ten onzent, die met kloek beleid de hand sloeg aan de vervorming der vergroeide middeleeuwsche staatsinrichting.

De betrekking van vorst tot onderdaan was den middeleeuwen weder vreemd geworden. Breed was de rij der in het oneindige gedifferentieerde standen, — van de landsheeren en de bezitters van hooge en lage heerlijkheden af tot op den burger en boer, — die zelfs tegenover hunnen heer, den keizer, meestal verplicht waren tot zeer verschillende speciale praestaties. De opkomende monarchie zou dit alles veranderen. Nog altijd scheen haar het oude

voorschrift van Tarquinius Superbus de hoogste wijsheid; zij sloeg de koppen der hoogstgeplaatsten af: zoo kwam er ruimte om den vorst. Van uit de hoogte, waar zijn zetel stond, beschouwde deze de lagere standen aan zijnen voet nog wel niet als gelijk berechtigden, maar toch als gelijk verplichten. En dezen, zóóver gescheiden van hunnen vorst, gewenden er zich allengs reeds aan, hem te beschouwen als een wezen van ander, van hooger maaksel dan zij zelve.

Floris V pastte, wij zagen het, zonder schroom de middelen toe, die leiden moesten tot dit begeerde resultaat. En reeds dadelijk is hij verre gevorderd op den weg naar zijn doel. Het bekende verhaal van de verkrachting van Machteld van Velsen moge eene legende zijn, men kan zich bezwaarlijk vergissen in den aard van graaf Floris' betrekkingen tot de schoone Catharina van Durbuy, zijne bloedverwante en weduwe van den heer van Voorne, aan wie hij het slot Teylingen schonk in de nabij-

heid van zijn paleis te Vogelensang. Het verbaast ons, dat de voorname jonge weduwe zich gevoegd heeft in eene dergelijke positie; wij zijn geneigd te overwegen, dat te allen tijde vrouwen zich hebben laten bekoren door de heldere en stoutmoedige oogen van jonge mannen, vooral als die oogen ze aanzagen onder een kroon of een gravenhoed; en wij wenschen te concludeeren, dat de lichtzinnigheid der jonge edelvrouw meer schuld zal hebben gehad aan haar ongeval, dan het beleid en het aanzien van den Hollandschen graaf. Maar de verontschuldiging ontvalt ons: de vrouw van Voorne wist blijkbaar wat zij deed. Want toen haar vorstelijke minnaar onverwachts was vermoord, achtte de schoone weduwe hare carrière niet gesloten. Nog was zij jong, en zij bekoorde niemand minder dan Wolfert van Borselen, die, hooggeplaatst en invloedrijk, de eerste was onder de regeering van Floris' jeugdigen zoon. Werd zij dan, steeds lager zinkende, ook zijne geliefde? Integendeel, de alvermogende edelman achtte het niet beneden zich, om de gecompromitteerde edelvrouw te rehabiliteeren door zijn luisterrijken naam, en om de openlijke bijzit van zijnen vorst naar het altaar te geleiden. Merkwaardig feit! De

Zegel van graaf Floris V

Zonnekoning wist voor zijne bastaarden de hand te verkrijgen van leden der eerste Fransche geslachten; maar zijne bijzitten te rehabiliteeren door voorname huwelijken, dat waagde zelfs de 17de eeuwse despoot niet op het toppunt zijner glorie. En toch, zóóver bracht het reeds de beheerscher van een klein hoekje land in de 13de eeuw!

En het volk, dat wij bij het begin van Jan van Nassau's regeering zoo kloek hebben zien optreden voor zijne rechten? Voer het wel bij de verheffing van zijn vorst? Ik geloof het wel. Gewelddadige volksbewegingen bereiken zelden blijvend de resultaten, die zij beoogen; in de middeleeuwen, toen alle verschijnselen doorgaans een lokaal karakter droegen, was dit minder waarschijnlijk dan ooit; dat de Kennemer boeren gefaald hebben bij hun heftig optreden, kan ons dus niet verwonderen. Maar er was destijds een andere weg, die zekerder dan de gewelddadige leidde tot het beoogde doel: een vast bondgenootschap met een ondernemenden, eerezuchtigen landsheer. Die weg is ook ten onzent door de lagere klassen bewandeld, en met succes: zij slaagden niet met Gijsbrecht van Amstel, maar Floris V zou hen wreken. Listig was hij en trouweloos, geen sympathiek man, zoo min als de meeste beleidvolle stichters der middeleeuwsche monarchieën. Maar zoo goed als de meesten hunner, schijnt ook hij het gevoel gehad te hebben van de verplichtingen, die zijne standsverheffing hem oplegde. Het verhaal van graaf Floris' zorgen voor het dijkwezen geeft een zéér gunstigen indruk van zijn beleid en van het gebruik, dat hij dadelijk wist te maken van zijne pas verkregen macht in het sticht, dat al den tijd van het bisschoppelijk bewind is gebukt gegaan onder de tuchtelooosheid, die het gevolg was van de machteloosheid dezer kerkvorsten. Van Floris V van Holland voert eene rechte lijn over Willem III van Henegouwen naar Philips van Bourgondië, die allen zich sterk hebben gevoeld, allereerst door den steun van de aristocratische regenten der opkomende steden, van de Kabeljauwsche partij. Geene helden waren zij, slechts handige, geslepen staatslieden; toch heeft het dankbare volk de beide laatsten vereerd met den bijnaam van den Goede, en het roemde Floris V in vervoering als Der keerlen God.

S. MULLER Fz.